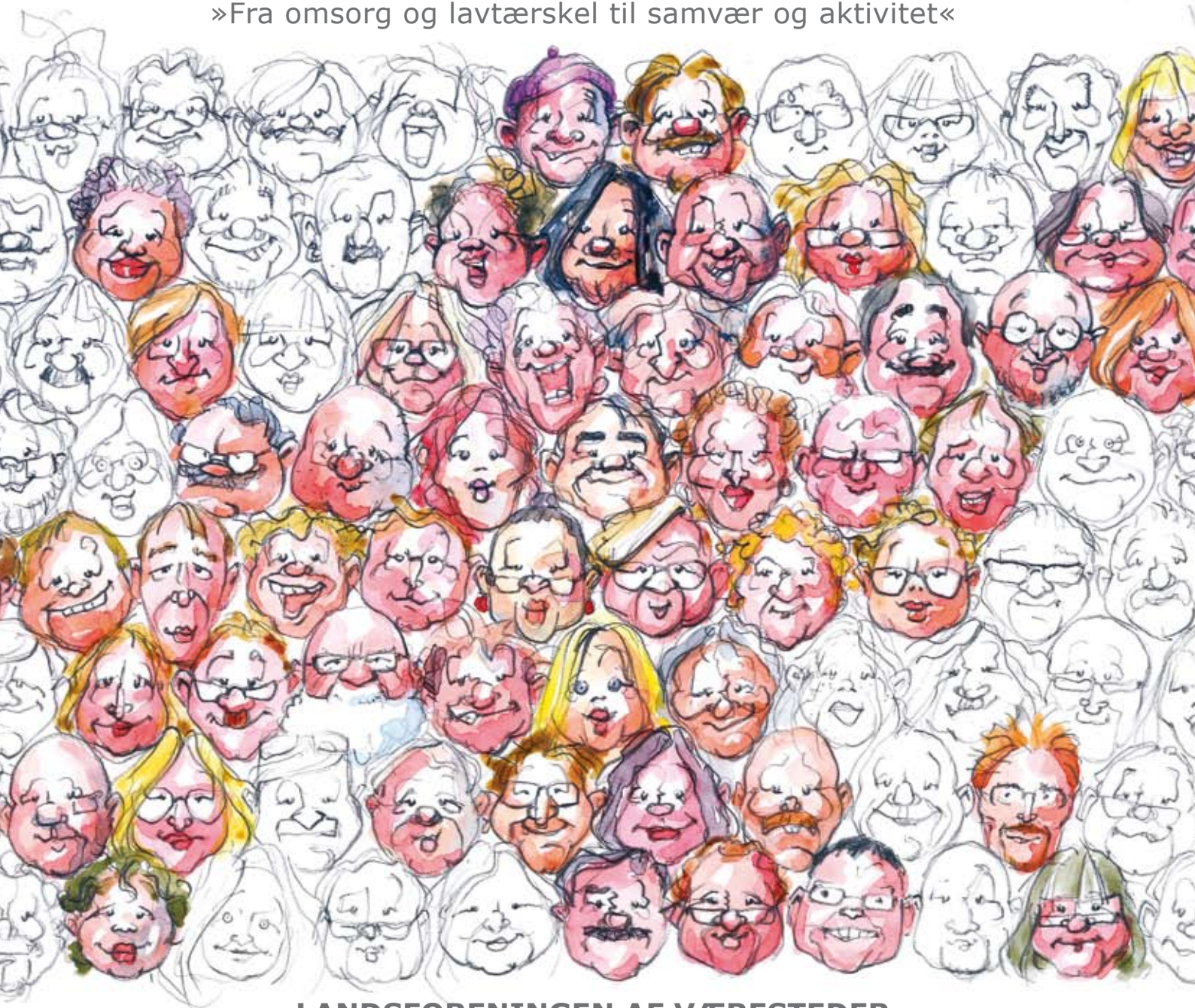


MULIGHEDERNES VÆRESTED

»Fra omsorg og lavtærskel til samvær og aktivitet«



LANDSFORENINGEN AF VÆRESTEDER

MULIGHEDERNES VÆRESTED

»Fra omsorg og lavtærskel til samvær og aktivitet«

2005

ISBN-nr.: 87-989362-3-9

Udgiver:

Landsforeningen af VæreSteder
Jyllandsgade 10, 1.sal
7000 Fredericia
Tlf. 7592 4000
E-mail: lvsinfo@mail.dk
www.vaeresteder.dk

Redaktion:

Cliff Kaltoft, Landsforeningen af VæreSteder
Udviklingskonsulent Ole Thisgaard

Tekst:

Udviklingskonsulent Ole Thisgaard, Tlf. 7553 1206
www.thisgaard.dk

Omslag og illustration:

Jens Bach Andersen
www.jens-tegner.dk

Lay-out og tryk:

Hanne Bennike
HR Offset A/S, Vejle, Tlf. 7582 8911
www.hr-offset.dk

Skrift:

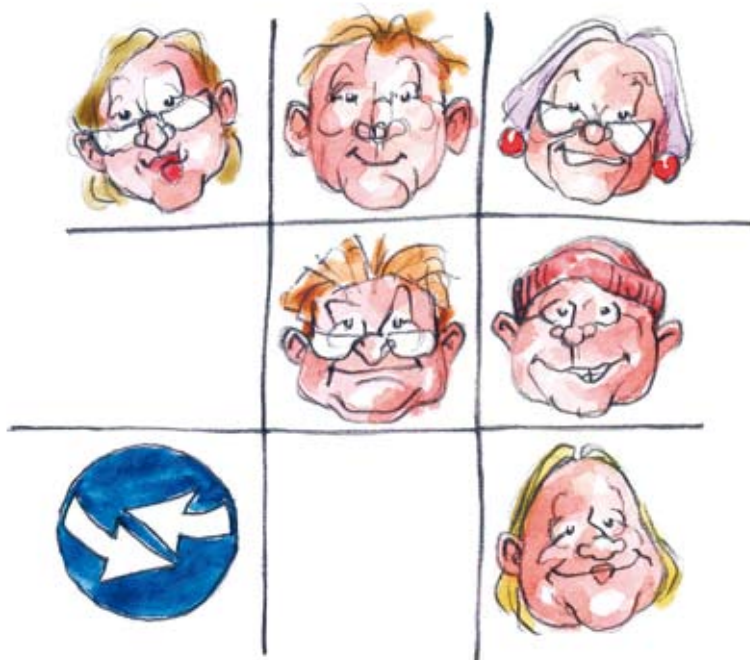
Minion

Oplag:

1000 stk.

MULIGHEDERNES VÆRESTED

PUBLIKATION I TRILOGIEN OM SOCIALE VÆRESTEDER I DANMARK



LANDSFORENINGEN AF VÆRESTEDER

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. FORORD	3
2. FAMILIELIGHEDERNE OG MANGFOLDIGHEDEN	4
3. DET VALGTE FÆLLES - VÆRESTEDSTANKEN.....	7
3.1 Værestedstanken	7
3.2 Hvad betyder værestedstanken?	9
3.2.1 Fristedet og beskyttelsesrummet.....	9
3.2.2 Indgangs- og udgangsdør	11
3.2.3 Brobygning	12
3.2.4 Væksthuset.....	14
3.2.5 Værestedsfamilien.....	16
3.2.6 Brugerinddragelse.....	17
3.2.7 At gå i hundene	18
3.2.8 Rummeligheden.....	19
3.3 Hvad betyder værestedstanken i hvert tilfælde ikke?.....	21
4. DEN VILKÅRLIGE MANGFOLDIGHED	22
4.1 Variationen i brugergruppen	24
4.2 Variationen i værestedernes funktioner	25
4.3 Hvad er det, der betinger værestedernes forskellighed?	28
5. MELLEM BLIVESTEDET OG VÆKSTSTEDET	31
5.1 Hvad siger værestedslederne om udviklingen på værestederne?	32
5.2 Hvad siger værestedsledernes ledere om udviklingen?	36
5.3 Hvad siger lovgivningen om værestederne?	38
6. TID TIL EFTERTANKER.....	39

FORORD

Publikationen Mulighedernes Værested – er én publikation i en serie af tre, om sociale væresteder i Danmark. Trilogiens to øvrige bidrag har fået titlerne:

”Brugernes Værested” ”Samfundets Værested”

Alle tre publikationer tager afsæt i den praksis og de erfaringer, der er gjort rundt på de sociale væresteder, der som medlemmer er knyttet til Landsforeningen af Væresteder. Det vil sige omkring 80 sociale væresteder rundt i Danmark.

Med trilogien har Landsforeningen ønsket at sætte fokus på værestederne i tre forskellige belysninger.

Mulighedernes værested henvender sig til eksisterende væresteders ledelse, medarbejdere og brugere. Men er også oplagt inspiration til steder, hvor man ønsker at etablere sig med et værested. Mulighedernes værested interesserer sig for værestedernes familieligheder og forskelligheder. Afslutningsvis forholder publikationen sig til hvilke udviklingstræk, der præger værestederne i dag og et stykke ind i fremtiden. Publikationen er skrevet af udviklingskonsulent Ole Thisgaard.

Brugernes værested henvender sig primært til værestedernes brugere og personale. Den er tænkt som inspirations- og opslagsbog for det praktiske arbejde med brugerinddragelse på værestederne. Brugernes værested er begrebsafklarende i relation til begrebet brugerinddragelse og

munder ud i en række praktiske værktøjer. Værestederne i Danmark er, hvad angår brugerinddragelse inde i en rivende udvikling, som LVS ønsker at støtte og udbrede. Publikationen er skrevet af konsulent i LVS, Ulrik Korff og udviklingskonsulent Ole Thisgaard.

Samfundets værested henvender sig særligt til værestedernes samarbejdspartnere, til beslutningstagere og embedsmænd, men også til værestedets ledelse og bestyrelse. Publikationen sætter særligt fokus på værestedernes samfundsmæssige betydning, og indeholder desuden en række konkrete bud på, hvordan værestederne i de kommende år sikres opbakning og positive udviklingsmuligheder. Publikationen er skrevet af udviklingskonsulent Curt Sørensen.

Grafiker Jens Bach Andersen er blevet bedt om at illustrere denne og de to øvrige publikationer i trilogien. I den forbindelse blev han sendt på research på et værested for at finde ideer til, hvordan værestederne tager sig ud i billeder. Herefter har Jens tegnet en række humoristiske tegninger for os i sin kærlige karikatur. I en kommentar til sine illustrationer, skriver Jens bl.a.: ”Et bånd af mennesker, ét mylder, en overvældende mangfoldighed – og det er jo fra ende til anden mennesker, det hele drejer sig om”! Dybest set er det vel Jens’ pointe, at værestedet er vores alles, hvis og når vi får brug for det! Inde i publikationen optræder illustrationer fra værestedernes verden og dens mennesker.

God læselyst!



FAMILIELIGHEDERNE OG MANGFOLDIGHEDEN

"Hunden er menneskets bedste ven," siger vi. I udtalelsen forudsætter vi ureflekteret, at ordet "hund" er et entydigt begreb. Vi ved da alle, hvad en hund er – gør vi ikke?? En hund har fire ben, den har en hale, som den logrer med, den har pels, den gør, den kan lide kødben, den er vagtsom og så videre!!

"Du gør dig livet let!" sagde filosofen Ludwig Wittgenstein. Om ligheden mellem hunde ville han sikkert have sagt: *"Betragt de dyr vi kalder hunde. Jeg mener pekingeseren, schæferen, pudlen osv. Hvad har de alle til fælles? Sig ikke: der må være noget de alle er fælles om, for ellers ville de ikke blive kaldt "hunde" – nej kig efter, om der er noget, de alle har til fælles."*

Kigger vi efter, gør vi hurtigt følgende iagttagelser. Den belgiske hunderace Schipperke ligner på alle måder en hund – den har dog ingen hale. Den peruvienske hunderace Perro sin Pelo ligner på alle måder en hund – den har dog ingen pels. Den kinesiske hunderace Chow Chow ligner på alle måder en hund – den har dog en særlig violet tunge. Den afrikanske hunderace Basenji ligner på alle måder en hund – den har dog permanent krølle på halen, og sådan kunne vi blive ved. Når alt kommer til alt er de fire ben et af de eneste sikre fælles træk, men fire ben gør ikke et dyr til en hund, hvad med heste, elefanter og så videre!?

Alle hunde er hver især noget særligt – der er dog visse overlappende ligheder mellem medlemmerne af "hunde-familien" – Wittgenstein taler om, at der er familieligheder.

Denne filosofiske udredning blot for at sige, at sådan forholder det sig også med sociale væresteder.

Lighederne mellem væresteder i Danmark er iøjnefaldende, men forskellighederne er ligeså påfaldende.

MEN DER ER VISSE FAMILIELIGHEDER!

Nu må man ikke tage mig det ilde op – at jeg benytter hundes familieligheder til at forklare værestedernes familieligheder. Der er selvfølgelig ingen familieligheder på den akse!!!

Jeg har alene ladet mig inspirere af filosof Michael Jourdan's indlæg på Landsforeningen af VæreSteders (LVS) landsmøde i oktober 2004, hvor han netop benyttede hunde-allegorien.

Som et led i LVS' Udviklingsplan for årene 2003 – 2005 er det på programmet sammen med LVS' væresteder at formulere et fælles værdigrundlag. *Værestedstanken* er dette værdigrundlag blevet kaldt. Ligeledes har det været på programmet, at arbejde med vidensindsamling og formidling. Af LVS' udviklingsplan fremgår det således:

*"Værestedsområdet er præget af stor vækst og opmærksomhed. Der genereres megen viden og megen ny viden i mødet med brugerne ude på de enkelte væresteder. Denne viden lever som handlinger og møder mellem mennesker og er sjældent genstand for egentlig beskrivelse eller refleksion. Samtidig er der en lang række samarbejdsflader i forhold til værestedernes rolle som indgangsdør og udgangsdør i den samlede misbrugsindsats, som kalder på en styrket videns- og formidlingsindsats."*¹

Under overskriften Det Valgte Fælles - Værestedstanken vil jeg i kapitel III beskrive værestedernes særlige kendetegn og værdier.

Når jeg har kaldt det for ”det valgte fælles”, skal det ses som et udtryk for LVS’ og værestedernes bevidste valg af fokus. ”Det valgte fælles” er altså LVS’ prioritering af gennemgående kvaliteter, der ønskes fremhævet ved de 80 væresteder, der i dag er medlemmer af LVS.

Arbejdstitlen for arbejdet med værestedstanken var i et langt stykke tid *værestedernes mindstegrundlag*, et udtryk der associerer til det mindre flatterende udtryk *laveste fællesnævner*.

Da værestedstanken endelig var formuleret og vedtaget på LVS’ generalforsamling i april 2005, var det da også tydeligt, at der ikke er tale om en laveste fællesnævner. Tværtimod kan man hævde, at værestedstanken, sådan som den er formuleret, kan være en udfordring for samtlige væresteder i deres bestræbelser på at udvikle kvaliteten i deres arbejde.

Værestedstanken udtrykker altså LVS’ ideal for værdier og er i årene fremover grundlaget for udviklingen af arbejdet på værestederne i LVS-regi.



På den anden side af familielighederne finder vi mangfoldigheden Den Vilkårlige Mangfoldighed har

jeg kaldt overskriften i kapitel IV. I dette kapitel prøver jeg at besvare spørgsmålene:

- Hvori består forskellighederne mellem værestederne?
- Kan man tale om forskellige typer af væresteder eller er mangfoldigheden total?
- Hvad er det, der betinger værestedernes forskellighed?

Jeg mener, der er mange forskellige lokale og tilfældige vilkår, der afgør, hvordan de konkrete væresteder fungerer, og hvad de tilbyder. Der kan være tale om væresteder, der er opstået på et brugerinitiativ, eller væresteder der er blevet til på initiativ ”ovenfra”. Der kan være tale om væresteder for aktive misbrugere eller væresteder for clean misbrugere. Der er væresteder, der er langt i arbejdet med brugerdemokrati, og andre der alene har en gryende bevidsthed om brugerarbejdet. Alle er de forskellige og unikke, men dog er de alle væresteder og tilhører værestedsfamilien.

Jeg har kaldt det for den vilkårlige mangfoldighed, da jeg som nævnt er af den opfattelse, at det er en række tilfældige omstændigheder og vilkår, som betinger værestedsfamiliens forskelligheder.

Det er ønsket at beskrive denne bredde og mangfoldighed – værestedsfamiliens vilkårlige bredde og mangfoldighed!

Kapitel V har jeg kaldt for Mellem Blivestedet og Vækststedet. Siden 1997 har LVS været med på siden i relation til væresteder for socialt udsatte i Danmark. I denne periode er der sket en stor udvikling.

Siden 1995, hvor værestederne begyndte at dukke op, var der fokus på stedernes evne til at tiltrække brugerne, skabe let adgang til tilbudet og i øvrigt opbygge en ramme for socialt samvær baseret på omsorg. I lovgivningen blev opgaven beskrevet som ”omsorg og lavtærskel” og i øvrigt en opgave landets amter og kommuner kunne løse, hvis man altså ønskede det.

Imidlertid peger udviklingen på værestedsområdet på helt nye landvindinger.

I herværende publikation er det ønsket, at tegne kontourerne af de nye udviklingstræk. I korthed handler det om, at værestederne ikke længere alene skal være lavtærskel og omsorgssteder, de skal også være basis for udvikling og vækst.

At skabe udvikling og vækst er en udfordring for værestederne, men det er også en udfordring – på samme tid – at holde fast i ”at værestederne først og sidst er fristeder”. Billedet af værestedet er således, at det skaber rammen dels for mennesker, der har brug for helle – og i den anden ende – dels for mennesker der ønsker at skabe forandring i deres liv.

Mellem blivestedet og vækststedet angiver på samme tid *spændvidden* i værestedernes opgave og *udviklingsretningen* for udviklingen af opgaveløsningen: på vej mod værestedet som væksthus!

De udviklingstræk, der kan identificeres på værestedsområdet, handler blandt andet om:

- udvikling af brugerdemokrati
- brobygning mellem værestederne og samfundets

sociale- og sundhedsmæssige tilbud – herunder misbrugsbehandlingen

- brobygning mellem værestederne på den ene side og uddannelses- og arbejdsmarkedet på den anden side
- udviklingen af kvaliteten i arbejdet på værestederne gennem uddannelse af ledere, medarbejdere og frivillige på værestederne

Denne udvikling synes at blive understøttet af lovgivningen. I det nye lovforslag til revision af Serviceloven omtales værestederne nu som aktivitets- og samværssteder, og i øvrigt som en opgave de nye storkommuner SKAL løse. Det er dette udviklingsspænd mellem blivestedet og væksthuset, der slås an i publikationens undertitel ”*Fra omsorg og lavtærskel til samvær og aktivitet*”. Fra en passiv tilgang med fokus på skadesreduktion – et lidelsesfokus – til en mere aktiv tilgang med fokus på muligheder og vækst – et ressourcefokus.

Det er publikationens overordnede budskab, at værestedernes mest centrale opgave er at give mennesker den plads i livet og samfundet, som de har krav på. Når dette er budskabet, så er det udfra en indstilling, der handler om at stille samfundets muligheder til rådighed for de, der ellers ikke ville få del i disse muligheder. Det er muligheder for samvær og vækst, der er i fokus. Samvær og vækst for den enkelte person og for gruppen af værestedsbrugere – værestedsfamilien. Derfor er denne lille publikation blevet kaldt for MULIGHEDERNES VÆRESTED.

I Kapitel VI. Tid Til Eftertanker – har jeg givet mig selv plads til, i et fugleperspektiv, at causere over denne lille bogs centrale budskaber.

DET VALGTE FÆLLES - VÆRESTEDSTANKEN

I dette kapitel vil jeg beskrive værestedernes særlige værdier og kendetegn.

I første omgang vil jeg fortælle om tilblivelsen af VÆRESTEDSTANKEN. Værestedstanken som et udtryk for en række attraktive værdier, som LVS gerne vil være med til at fremme udviklingen af.

Efterfølgende ”skiller jeg værestedstanken ad” for at forklare og eksemplificere den. Stadig i bestræbelserne på at indramme værestedernes værdimæssige familieligheder causeres der endelig over, hvad værestedstanken i hvert tilfælde ikke er.

Værestedstanken

Når jeg har kaldt kapitlet for ”det valgte fælles”, skal det ses som et udtryk for LVS’ og værestedernes bevidste valg af værdimæssigt fokus. ”Det valgte fælles – Værestedstanken” er LVS’ prioritering af gennemgående kvaliteter, der ønskes fremhævet og udviklet ved de 80 væresteder, der i dag er medlemmer af LVS.

Det er dog vigtigt at pointere, at arbejdet med værestedstanken ikke er tænkt som et ensrettende tiltag, men alene et forsøg på at sætte nogle værdimæssige standarder for værestederne i LVS-regi. Det enkelte værested har selvfølgelig sin selvbestemmelse også i spørgsmålet om værdigrundlag.

Med udgangspunkt i LVS’ udviklingsplan for årene 2003 – 2005 blev der nedsat en arbejdsgruppe bestående af værestedsledere og konsulenter fra LVS’ sekretariat, som skulle samle og formulere værestedernes værdigrundlag; et værestedernes mindstegrund-

lag blev det kaldt. Arbejdsgruppens kommissorium er beskrevet i udviklingsplanen således:

”Både internt på de enkelte væresteder og i foreningen kan en større bevidsthed omkring, hvad vi gør og hvorfor, være med til at sikre den fortsatte udvikling af kvaliteten for både brugere og medarbejdere. Eksternt kan mere præcise beskrivelser og dokumentation af værestedernes særlige karakter og arbejde være med til at sikre værestedernes økonomi, anerkendelse og overlevelse.”

I kølvandet på arbejdsgruppens arbejde har der været iværksat en række aktiviteter, der tilsammen har dannet baggrund for, at LVS på sin generalforsamling i april 2005 kunne fremlægge og beslutte et dokument med overskriften VÆRESTEDSTANKEN.

I arbejdsprocessen frem til den endelige formulering af værestedstanken kan blandt andet nævnes følgende aktiviteter:

- arbejdsgruppemøder i ”mindstegrundlags-gruppen”
- ”værdi-værksteder” på nogle af de væresteder der har været tilknyttet ”mindstegrundlags-gruppen”
- drøftelse af mindstegrundlaget på landsmødet i oktober 2004
- høringsrunde på alle væresteder i LVS-regi
- endelig fremlæggelse og vedtagelse af værestedstanken på LVS’ generalforsamling i april 2005

I det følgende gengives værestedstanken i den formulering, der blev vedtaget på LVS’ 7. generalforsamling den 13. april 2005.

VÆRESTEDSTANKEN

Et værested er et beskyttelsesrum – et fristed fra såvel gadens rå miljø som fra behandlernes og myndighedspersonernes krav og forventninger. Men værestedet rummer også nye muligheder og veje for det enkelte menneske.

Værestedet er ofte både indgangsdør og udgangsdør i forhold til den samlede indsats overfor det enkelte menneske, men det kan også have mere permanent karakter for den enkelte; derfor skal værestedet kunne yde beskyttelse og støtte i respekt for personens unikke livssituation og behandle alle lige på forskellig vis.

Værestedet betyder mere sammenhæng i den enkeltes hverdag. Ligesom værestedet bygger bro mellem forskellige aktører og instanser i samfundet og det enkelte menneske.

Værestedet er det væksthjør, hvorfra man - i sit eget individuelle tempo og ud fra sine individuelle personlige kompetencer - kan få hjælp til at forbedre sin livssituation via "de små skridts metode". Derfor tilstræbes det, at stedet ud fra en vurdering af brugernes ressourcer indeholder aktiviteter, der kan give indhold i den enkeltes hverdag, medvirke til at fastholde og udvikle sociale og andre færdigheder, give nye perspektiver på livet eller kan bidrage til en tilbagevenden til arbejdsmarkedet.

Den særlige samværsform i "fællesskabsfamilien" på værestedet danner grundlaget for skabelsen af det beskyttede vækstmiljø og etableringen af et personligt netværk. Ingen er usynlige på værestedet, der også fungerer som et socialt træningslokale.

På værestedet inddrages man i beslutninger og praktiske opgaver efter lyst og evne. Det er vigtigt, at inddragelsen er reel og følges af reelle, meningsfulde ansvarsområder. På værestedet involveres alle, og der tages behørigt hensyn til de svageste så yderligere udstødelse mindskes.

På værestedet gælder det, at "ingen får lov til at gå i hundene i ubemærketthed". Man drager omsorg – både socialt, mentalt og fysisk. Omsorgen er ikke kun skadesreducerende men også fremmende for den enkeltes sundhed og muligheder for et bedre liv.

Et værested er rummeligt, men kan ikke rumme alt. Derfor er det essentielt, at værestedet selv har indflydelse på brugergruppens sammensætning samt værestedets aktiviteter.

Værestedstanken kan
hentes på LVS' hjemmeside:
www.vaeresteder.dk



Hvad betyder værestedstanken?

I det følgende er værestedstanken ”skilt ad” og hver enkelt del forsøgt forklaret og eksemplificeret. Forklaringerne og eksemplificeringerne er i sagens natur ikke udtømmende, men giver en pejling på, hvad det er for værdier, der ønskes fremmet.

Fristedet og beskyttelsesrummet



”Et værested er et beskyttelsesrum – et fristed fra såvel gadens rå miljø som fra behandlernes og myndighedspersonernes krav og forventninger. Men værestedet rummer også nye muligheder og veje for det enkelte menneske.”

Center for Rusmiddelforskning (CfR) konkluderer blandt andet i sin evaluering af 64 væresteder², at *”Det synes at være den gode stemning, der præger værestederne. Brugerne betegner generelt værestederne som værende et fristed”.....”Det gælder for værestederne, at brugerne opfatter værestedet som et sted, der adskiller sig fra det, de ellers møder af institutioner, sociale instanser og ”systemet” i almindelighed.”*

Et værested er et fristed. Det lyder oplagt, men hvad betyder det?

Det betyder noget i retningen af, at når man skrider ind over dørtærsklen på sit værested, så eksisterer der et usynligt bolværk, der adskiller væresteds-familien fra samfundet udenfor – man er på helle!

Værestedet repræsenterer f.eks. ikke samfundets krav om forandring til den enkelte, holdningen synes at være

– du kan komme, som du er – vi kan lide dig, som du er! Værestedet repræsenterer heller ikke samfundets kontrol. Det betyder i praksis en tilbageholdenhed overfor at overtage visse af samfundets kontrolop-gaver. Oplagte og gode eksempler er urinkontrollen i relation til metadonbehandling, kontrolleret antabusbehandling og lignende.

CfRs evaluering af værestedsområdet fra 2002 peger på, at de væresteder der primært er for metadonmodtagere, er de steder, hvor brugerne generelt er mindst tilfredse med tilbudet. Brugerne oplever, at disse steder er mere præget af styring og kontrol fra medarbejdernes side – kontrollen ligger jo i den særlige opgave at administrere metadonen. Også flere af medarbejderne på disse steder finder det vanskeligt at balancere mellem på den ene side at skulle være brugernes fortrolige tillidspersoner og på den anden side at skulle agere kontrollanter.

Endelig er der ikke noget krav om registrering, når man henvender sig på et værested, man kan forblive anonym.

Værestedet kan på den måde siges at leve sit liv ”udenpå” samfundets øvrige liv, eller som en udposning på det offentlige hjælpesystem.

Det ophæver selvfølgelig ikke samfundets love, normer og regler. Men reglerne og normerne indenfor værestedets mure opleves langt mere tolerante og tålelige af brugerne. Der synes i nogle værestedssammenhænge at eksistere en art gentleman agreement, der kan formuleres noget i retningen af:

Som personale lægger vi gerne 20% af ”systemet” fra os herinde, hvis I omvendt lægger 80% af ”gaden” fra jer.

² Væresteder for stofmisbrugere og tidligere stofmisbrugere i Danmark, Center for Rusmiddelforskning, 2002

Essensen er, at værestedet for at bevare sin egenskab af fristed, i vid udstrækning må afstå fra at påtage sig myndighedsopgaver, som indebærer ubetingede krav til forandring og deraf følgende kontrolopgaver. Det betyder ikke, at et værested ikke i situationer kan påtage sig en del af arbejdet i forbindelse med udøvelse af en myndighedsopgave. Lad os igen tage eksemplet med metadonbehandlingen. Det, der vil skabe en tillidskløft mellem bruger og personale i et værested, vil typisk knytte sig til ordineringen af metadonen (dosis, ændringer af behandlingsplan mv.) og til kontrollen af sidemisbrug, samt de konsekvenser der måtte følge af et sidemisbrug. De her nævnte opgaver er typisk myndighedsopgaver, der hører til i behandlingsregi. I de situationer, hvor brugere ønsker at få deres medicin – eksempelvis metadon – administreret af en medarbejder på værestedet, er det en oplagt håndsækning at give.

Det skal endelig kraftigt pointeres, at værestedet IKKE kan beskytte en bruger mod retsforfølgelse, når denne har begået kriminalitet. Ligeledes er det eksempelvis også værestedets ansvar at involvere de rette myndigheder, hvis en bruger ikke lever op til sine forpligtelser som forælder i relation til børn under 18 år. Som ansat i et værested er man omfattet af samme regler om oplysningspligt som andre personer ansat i offentlig tjeneste.

Værestedet er dog langt fra regel- og normfrit. Det er som sagt vigtigt, at værestedet ikke er gadens rå miljø – *der er krav til omgangstonen, vi skal for eksempel tale ordentligt til hinanden!*

Det at adskille sig fra gadens rå miljø stiller selvfølgelig krav til, hvad der ikke kan foregå på et værested

– handel med stoffer, omsætning af hælervarer og så videre.

Væresteder for tidligere misbrugere har da også ofte klare krav til brugerne om at være clean/ædru! Også på væresteder for aktive misbrugere er der oftest spilleregler for, hvorledes man skal opføre sig i relation til rusmidler.

CfR siger om værestedets egne regler og normer: *"Værestederne betegnes som frirum, men undersøgelsen viste, at dette frirum ikke er frit for regler og normer"*. Videre om dette siger CfR at:

"Påfaldende mange brugere og medarbejdere taler om, at selvjustits blandt brugerne er med til at gøre værestederne til frirum for brugerne. Indenfor rammerne af værestedet sættes brugerne generelt i stand til at overholde reglerne. Dette bunder ikke mindst i deres egen interesse i at holde ro på og omkring stedet, og betydningen af at have et godt forhold til medarbejderne. At komme på værestedet har en regulerende og præventiv effekt på brugernes adfærd. De mener, at deres kriminelle adfærd reduceres, og at deres stoftrang og ensomhed afhjælpes."

Hvorfor påtager værestedet sig rollen som fristed, hvorfor er der brug for det, kunne man spørge. Egenskaben af fristed er meget essentiel i forhold til den



opgave, som værestedet løser: at hjælpe mennesker der for alvor er "faldet af sporene" med at genskabe tilliden til sig selv og samfundet, samt i bedste fald at sætte en personlig udvikling i gang. Til den opgave er der brug for et beskyttelsesrum. Eller måske er et meget bedre billede drivhuset. Drivhus – i den forstand, at der gives tid, plads og opmærksomhed til at den enkelte kan finde "sine spor" og måske få øje på nye muligheder i sit liv.

Dette indebærer imidlertid at værestedets beskyttelse ikke er total – du risikerer at blive inspireret og udfordret i dit liv, hvis du bevæger dig ind på et værested!

Indgangs- og udgangsdør



"Værestedet er ofte både indgangsdør og udgangsdør i forhold til den samlede indsats overfor den enkelte, men det kan også have mere permanent karakter for den enkelte; derfor skal værestedet kunne yde beskyttelse og støtte i respekt for personens unikke livssituation og behandle alle lige på forskellig vis."

Værestedet er ofte en station på vejen fra et liv i social og sundhedsmæssig nød til et almindeligt liv tæt på det almindelige samfund. Det kan typisk være et liv som aktiv misbruger, hvor det at benytte værestedet igennem en eller flere perioder pludselig giver lysten og mulighederne for at slippe ud af misbruget og komme videre i livet. Her er det værestedets opgave at hjælpe på vej og finde muligheder!

DET ER DOG IKKE UDGANGSPUNKTET, AT VÆRESTEDET SKAL LØFTE ALLE MISBRUGERE UD AF DERES MISBRUG - ELLER FOR DEN SAGS SKYLD - ANDEN SOCIAL OG SUNDHEDSMÆSSIG NØD!!

Udgangspunktet er, at værestedet skal kunne tage imod mennesker, som de er – altså med respekt for den enkeltes unikke livssituation – og kunne bære, samt finde udfordring i at beskytte og støtte den enkelte, måske over rigtig lang tid.... ja, måske på permanent basis.

At yde omsorg og at forbedre livskvaliteten i det daglige er her i fokus. I øvrigt handler det om at mestre kunsten "at sidde på sine hænder" og ikke blive nævenyttig på brugernes vegne.

Omvendt synes det at være værestedets forpligtelse at være opmærksom på brugeres gryende motivation for forandring og være parate til at støtte klart udtrykte ønsker om forandring. Det kan handle om forandring i stort og småt: Hjælp til sårbehandling, hjælp til at få nye tænder, hjælp til at komme i behandling for sit misbrug, hjælp til at få styr på økonomien, hjælp til at få genetableret samværsordning med egne børn, hjælp til at få ryddet op i sin lejlighed og så videre.

Det er absolut værestedets force at kunne have daglig og langvarig kontakt med brugerne. Det indebærer blandt andet den mulighed, at det er en medarbejder, der er ved siden af brugeren ved morgenbordet, under en udflugt eller under en aktivitet i huset, når denne lufter sine ønsker om at ændre på sit liv. Da jeg i sin tid evaluerede værestedet Regnbuen i Kolding talte projektlederen om fænomenet "at bage på den mindste gnist af motivation", altså at være parat til at hjælpe en person videre, når ønsket udtrykkes.

Brobygning



"Værestedet betyder mere sammenhæng i den enkeltes hverdag. Ligesom værestedet bygger bro mellem forskellige aktører og instanser i samfundet og det enkelte menneske."

Værestedet er som tidligere beskrevet formuleret som et frirum "udenpå" det almindelige samfundsliv – altså som en ikke fuldstændig integreret del af det almindelige samfundsliv. Derfor er der en stor udfordring for værestederne i at bygge bro til det omkringliggende samfund og hjælpesystem.

Det er værestedets rolle at være advokat / mægler / tolk / bisidder i relation til alle øvrige aktører i brugerens liv. Eksemplerne kan være:

- medarbejderen der går med brugeren til læge for at få aftalt en nedtrapningsplan i relation til et alt for stort forbrug af benzodiazepiner
- medarbejderen der hjælper brugeren med at få aftalt, at han kan få udleveret sin metadon på et mere passende tidspunkt og sted
- medarbejderen der går med på socialforvaltningen for at sørge for, at brugeren forstår de aftaler, der bliver indgået
- værestedet der inviterer kvarterets beboere til et Åbent Hus arrangement
- værestedet der vælger at give plads i sin bestyrelse til handelsstandsforeningen i byen
- værestedet der holder julemiddag for brugerne og deres pårørende

Erfaringerne med brobygger-funktionen er, at brugeren har gavn og glæde af denne håndsrækning. En udtalelse som for eksempel: *"Jeg havde aldrig fået de tænder, hvis ikke hun var gået med?"* er ikke spor usædvanlig. Brugeren oplever at blive forstået og at få sine budskaber igennem.

Samarbejdspartneren – lægen, socialrådgiveren, bankrådgiveren – oplever også, at det letter situationen og kommunikationen. Jeg husker en udtalelse fra en læge, der sagde, at han egentlig ikke brød sig om stofmisbrugere, og at han altid reagerede med paraderne oppe, når en misbruger henvendte sig. *"Den eneste tanke jeg har i hovedet"*, sagde han: *"er, nu kommer der igen en narkoman, som vil plage om smertestillende medicin!"* Efter at værestedets medarbejder havde været med nogle gange og et sårbehandlingsforløb lykkedes, fik lægen en hel anden opfattelse af "narkomanen".

Brobygningen kan næsten siges at være en opdragelsesopgave. Hvis vi betragter relationen mellem misbrugeren og samfundet, så kan man roligt sige, at den – sådan sat lidt på spidsen – er præget af gensidig manglende forståelse, mistro og dårlig kommunikation. Der er fyldt med modstand og konflikt i relationen. Det stereotype billede af misbrugeren set med "samfundshjælperens" øjne er den bøvlede, aggressive, barnligt krævende person, der ikke kan tilpasse sig hjælpeapparatets krav og procedurer – den utilpassede klient/patient. Det stereotype billede af socialforvaltningen, sygehuset mv. set med misbrugers øjne kan beskrives med ufleksibilitet, manglende evne til at forstå, afvisning, menneskelig kulde, får ikke den rigtige hjælp osv.

I sin rolle som opdrager er det værestedets opgave at skue igennem stereotypierne og skabe grundlag for en ordentlig dialog. En dialog der, på den ene side, opdrager brugeren til at se, at lægen også er et ordentligt menneske, der gerne vil hjælpe, og på den anden side. opdrager lægen til at se, at misbrugeren også er et ordentligt menneske, der har behov for hjælp.

På lidt længere sigt kan værestedet ideelt set være med til at vende det stereotype modspil til et konstruktivt medspil og samspil mellem bruger og samfund.

Faldgruben – som er nærliggende – er, at værestedet hopper ind i rollen som ”frontkæmper for de uretfærdigt behandlede”, altså i princippet erklærer sig enig i, at det øvrige offentlige hjælpesystem er ufleksibelt, udueligt, uden evne til at forstå og så videre. Placeringen uden på systemet og tæt ved brugernes liv og miljø indebærer dog, at værestedet har en berettiget forpligtelse til engang imellem at agere den arrige terrier, der bider systemet i benet. Det er situationer, hvor eksempelvis flere sagers behandling i det offentlige system tegner et mønster, der er op-

lagt uhensigtsmæssigt for brugerne af værestederne. Eksempelvis havde en kommune besluttet sig for, at stofmisbrugere ikke kunne få hjælp til tænder. Begrundelsen var, at den dårlige tandstatus var selvfor-skyldt, samt at kommunen havde for mange dårlige eksempler på påbegyndte og ikke færdiggjorte tand-behandlinger – altså udgifter til ingen verdens nytte. I denne og lignende situationer må værestedet op af stolen og sammen med kommunen principielt drøfte nye muligheder i samarbejdet. Så at være frontkæmper er helt på sin plads, når sagen kan bære det og er sagligt begrundet.



Væksthuset



"Værestedet er det væksthushus, hvorfra man - i sit eget individuelle tempo og ud fra sine individuelle personlige kompetencer - kan få hjælp til at forbedre sin livssituation via "de små skridts metode". Derfor tilstræbes det, at stedet ud fra en vurdering af brugernes ressourcer indeholder aktiviteter, der kan give indhold i den enkeltes hverdag, medvirke til at fastholde og udvikle sociale og andre færdigheder, give nye perspektiver på livet eller kan bidrage til en tilbagevenden til arbejdsmarkedet."

Værestedet er et væksthushus – et godt billede – drivhuset hvor de spæde grønne planter passes og plejes inden de – når de er blevet robuste – udplantes på friland. Til historien om det gode drivhus hører selvfølgelig gartnerens arbejde. Hvad stiller gartneren op for at sikre at planterne trives og udvikles?

Det handler om værestedets rolle som igangsætter af relevante aktiviteter, hvoraf der udspringer opgaver og ansvar til brugerne. Opgaver der passer til, hvad den enkelte kan magte:

- at lægge madplan for den kommende uge
- at sørge for indkøb
- at arbejde i køkkenet og forestå rengøring
- at tilrettelægge en fodboldturnering mellem byens to væresteder
- at have ansvar for at holde værestedet åbent søndag eftermiddag
- at være handy-man og udbedre skader i værestedets fysiske rammer
- at styre salget af mad og sodavand
- og så videre

Det er en vigtig overvejelse, at de aktiviteter, der iværksættes, giver mulighed for at udvikle færdigheder.

Helt oplagt er det, at støtte udvikling af sociale færdigheder. Det vil sige, at aktiviteter og opgaver gerne skal tilrettelægges som gruppeopgaver – altså opgaver der skal løses i et samarbejde mellem flere.

Andre færdigheder, der er oplagte at støtte, er:

- at udvikle evnen til at samarbejde med samfundet udenfor, eksempelvis når der skal planlægges en temadag sammen med kommunen eller andre – så lad brugerne være part i arbejdet. Det er også oplagt at lade brugerne gennemføre rundvisning og oplysningsarbejde for udefrakommende gæster
- at udvikle demokratiske færdigheder, støt brugerne når de ønsker eksempelvis at udtale sig til pressen, støt brugerne hvis de ønsker at have et særligt ansvar i forhold til brugerdemokratiet i huset og udenfor
- at udvikle skolefærdigheder, eksempelvis lade brugerne arbejde med skrivning og regning. Lad dem skrive referatet fra brugermødet, lad dem opstille aktivitetsbudgettet for det kommende år
- at udvikle fornuftig sundhedsadfærd, eksempelvis arbejde med krop og bevægelse, svømning og anden kropslig udfoldelse. Eller arbejde med at gøre brugerne mere bevidste om kostens betydning for sundheden
- og så videre

Når der tales om igangsætning af aktiviteter, så er ambitionen ikke at prøve *"at sætte det hele i system en gang for alle"*. Sådan fungerer det ikke. Hvilke ak-

tiviteter der kan iværksættes afhænger af hvilke brugere, der aktuelt benytter værestedet. Så det at sætte aktiviteter i gang er i sig selv en aktivitet, der hele tiden bør være på dagsordenen – ligesom i drivhuset, hvor tomatplanterne ikke opfører sig ens år efter år, hvor vejret skifter, hvor der pludselig er spindmider i væksterne, hvor mulden ikke er som den plejer og så videre.

Aktiviteterne skal altså være situations- og personbestemte!

Aktiviteterne tjener et dobbeltformål:

1. at give brugeren indhold i hverdagen – noget at stå op til
2. at give brugeren mulighed for at udvikle sig – få nye perspektiver på livet

Det vil på den ene side sige, at aktiviteterne skal være meningsfyldte – set fra brugerens synspunkt – og på den anden side skal aktiviteterne give mulighed for øget ansvar og personlig vækst. For de der ønsker det, skal der være mulighed for at kravene til den enkeltes præstationer og kravene til at tage ansvar kan øges. En af værestedets vigtige ressourcer i denne sammenhæng er tid. Der er tid til at lade den enkelte vokse i sit eget tempo, og i den takt der passer til vedkommendes formåen.

En af ambitionerne i denne retning er, at værestederne kan være aktivt med i arbejdet på at hjælpe den enkelte tilbage på uddannelses- og arbejdsmarkedet. Det kan for eksempel handle om at værestedet i samarbejde med den kommunale arbejdsmarkedsforvaltning etablerer støttede beskæftigelsesordninger for enkelte brugere (aktivering, løntilskud mv.).

Endelig er vi flere, der har gjort den iagttagelse, at når vi viser mennesker tillid, giver dem opgaver og ansvar, så vokser de og udvikler sig. Faktisk kunne noget tyde på, at den måde at arbejde som ”drivhusgartner” har en terapeutisk effekt, der kan hjælpe mennesker med at kvitte et misbrug eller at holde fast i en opnået rusfrihed.



Værestedsfamilien



"Den særlige samværsform i "fællesskabsfamilien" på værestedet danner grundlaget for skabelsen af det beskyttede vækstmiljø og etableringen af et personligt netværk. Ingen er usynlige på værestedet, der også fungerer som et socialt træningslokale."

Værestedets kerneydelse er at tilbyde socialt samvær! Et socialt samvær og et fællesskab som både aktive og tidligere misbrugere har svært ved at opbygge på egen hånd. CfR konstaterede i deres evaluering i 2002, at *"Påfaldende mange (red.: brugere) hævder, at værestedet giver rum for et socialt samvær, som de ellers sjældent oplever"*. I evalueringen skriver man videre, at de relationer brugere og personale indgår i med hinanden bedre kan karakteriseres som familielignende end institutionslignende.

Fællesskabsfølelsen på værestedet bygger blandt andet på den umiddelbare oplevelse, at *"vi er alle i samme båd"*. Man finder hurtigt ud af, at her behøver man ikke at skulle forklare sig, undskylde sig, for at blive forstået. Der er som udgangspunkt en fælles forståelse af, hvad det indebærer at leve eller have levet livet som misbruger.

For at støtte og dyrke fællesskabsfølelsen er det vigtigt, at værestedet påtager sig familiære og hjemlige funktioner:

- at sørge for muligheden for at spise fælles måltider
- fejre brugernes fødselsdage

- vise opmærksomhed og deltagelse ved dødsfald
- fejre højtider som jul, nytår, påske og så videre
- opbygge egne traditioner og ritualer, eksempelvis søndagshygge, morgenbakke til ham der har fødselsdag og så videre

Når der skæres helt ind til benet, så handler det om mødet mellem mennesker, og hvordan det gøres. Det handler om noget så banalt som at blive set, at blive hilst på, at blive taget om – ja, at have vidner til sit liv. Vidner som interesserer sig, spørger til og blander sig. Et stort ord at bruge i denne sammenhæng er ordet kærlighed. Det er dog ikke til at komme udenom, at når fællesskabsfølelsen opleves, så er bindemidlet kærlighed i en eller anden form. Jeg har så tit hørt det sagt: *"Hvis man ikke kan lide disse mennesker, så skal man ikke arbejde her!"* og jeg kan kun erklære mig enig.

Som et led i arbejdet med værestedstanken har jeg blandt andet deltaget i *"Jagten på de sande værdier"* på et af Kirkens Korshærs væresteder i København. Jeg kaldte min afrapportering for *"Lokkemaden og næstekærligheden"* fordi:

"Tilbudet om mad – tilfredsstillelsen af et alment menneskeligt behov – synes at stå meget højt i brugernes og personalets bevidsthed. MADEN ER VIGTIG. Maden tilfredsstiller mere end ét behov!

Maden tilfredsstiller et fysisk behov for at opnå mæthed!! – men – maden giver også adgang til socialt samvær. Maden er altså også en slags legalt alibi til at søge samvær med andre mennesker.

Maden er så alment et behov, at det øjensynligt kan tiltrække vidt forskellige mennesker. Man kunne sige uanset, hvem vi er (luder, enkemand, alderspensionist,

narkoman, psykisk syg etc. etc.), så kan maden samle os!!

Maden er lokkemaden. Midlet der kan lokke os sammen i et samvær!!

NÆSTEKÆRLIGHEDEN ER DET ENESTE FORMÅL, det var Kirkens Korshærs budskab i 2002, da der fejres 90 års jubilæum. Det synes også at gælde på Kontaktcentret, hvor maden så at sige skaber rammen, indenfor hvilken næstekærligheden kan udledes, samtidigt med at maden er næstekærlighedens fremstrakte hånd:

- Vi vil møde personen og mennesket, ikke narkomanen
- Vi interesserer os for ham, som han er, når han er her, ikke som han er på gaden
- Vi skal ikke dømme, fordømme og afvise – vi skal tage imod, igen og igen
- Vi er ikke vilde med karantænen – en sjælden gang er vi dog nødt til at afvise en bestemt adfærd (beruselse i svær grad, vold, salg af stoffer)
 - men vi ønsker ikke at afvise mennesket
- Vi hjælper folk med at knytte bånd
Stedet her er helligt – ikke sådan i kirkelig forstand – men ånden er til, at vi passer på hinanden og stedet”



Brugerinddragelse



”På værestedet inddrages man i beslutninger og praktiske opgaver efter lyst og evne. Det er vigtigt, at inddragelsen er reel og følges af reelle, meningsfulde ansvarsområder. På værestedet involveres alle, og der tages behørigt hensyn til de svageste så yderligere udstødelse mindskes.”

Både i Retssikkerhedsloven og i Serviceloven er spørgsmålet om brugeres inddragelse omhandlet. Der tales om inddragelse/indflydelse på to niveauer:

1. Borgeren skal have mulighed for at medvirke ved behandlingen af sin sag. Kommunen og amtskommunen tilrettelægger behandlingen af sagerne på en sådan måde, at borgeren kan udnytte denne mulighed.³
2. Kommunen eller amtskommunen sørger for, at brugerne af tilbud efter denne lov får mulighed for indflydelse på tilrettelæggelsen og udnyttelsen af tilbudene. Amtskommunen eller kommunen fastsætter retningslinjer for brugerindflydelsen.⁴

I værestedstanken benyttes begrebet brugerinddragelse i Servicelovens forstand, altså med fokus på brugernes ret til at få indflydelse på tilrettelæggelsen og udnyttelsen af værestedets tilbud.

³ Lov om retssikkerhed og administration på det sociale område § 4

⁴ Lov om social service § 16

I publikationen ”Brugernes Værested” uddybes det, hvordan LVS tænker brugerinddragelse. I ”Brugernes Værested” sættes der fokus på at begrebsafklare, eksempelvis hedder det:

*”Det ligger i begrebet **brugerindflydelse**, at det er brugerne, der er den aktive part, som skal øve eller tage indflydelse.*

*Det ligger i ordet **brugerinddragelse**, at det er lederen (eller en del af brugergruppen som allerede har indflydelse), der er den aktive part, hvis opgave det er at skabe rum for brugernes deltagelse i både beslutninger og praktiske, daglige gøremål.”*

Videre beskæftiger ”Brugernes Værested” sig med at give ideer og inspiration til, hvordan man på sit værested kan præcisere, hvad brugerne ønsker indflydelse på, i hvilken grad der kan blive tale om indflydelse og hvilke opgave- og ansvarsområder, det i praksis kaster af sig for brugerne.

”Brugernes Værested” sætter også fingeren på det centrale i spørgsmålet om brugerindflydelse, nemlig at hvis brugerne skal have mere indflydelse, så er der andre – de ansatte – der skal afgive indflydelse.

Det er netop dette omdrejningspunkt, der gør arbejdet med brugerindflydelse udfordrende og til tider konfliktfyldt. Derfor påpeges det også i ”Brugernes Værested”, at brugerindflydelse ikke kommer af sig selv, bare fordi det er en lovgiven ret. Brugerindflydelse udvikles nemlig alene i en tæt dialog mellem brugere, frivillige og ansatte. Og alene på den forudsætning at alle involverede har reelt lyst til, at det sker.

At gå i hundene



”På værestedet gælder det, at ”ingen får lov til at gå i hundene i ubemærkethed”. Man drager omsorg – både socialt, mentalt og fysisk. Omsorgen er ikke kun skadesreducerende men også fremmende for den enkeltes sundhed og muligheder for et bedre liv.”

I Danmark synes der at gælde en uskreven lov, der giver os ret til ”at gå i hundene”, altså at vi upåagtet kan gå til i eget skidt, uden at nogen blander sig.

Denne værdiregel gælder ikke på værestedet. Her gælder derimod en anden værdiregel, der handler om at vise omsorg for hinanden. At sørge for hinanden socialt, mentalt og fysisk. På et værdi-værksted på Regnbuen i Kolding pointerede en af brugerne omkring det ”at gå i hundene”:

”At ingen må gå i hundene..... det er meget godt, men det bliver farligt, fordi så er det fællesskabets ansvar og ikke mit eget, om jeg går til.”

Derfor er værdien formuleret således: ”ingen får lov til at gå i hundene i ubemærkethed”. Det betyder, at det stadig er den enkeltes ansvar, men det er omvendt fællesskabets ansvar at fortælle vedkommende, at han er på vej til at ødelægge sig selv.

Endelig skal det pointeres, at ”ingen får lov til at gå i hundene i ubemærkethed” ikke blot betyder aktivt at tilbyde hjælp til at stoppe en social, mental og sundhedsmæssig deroute (skadesreduktion), men også betyder at tilbyde at hjælpe til en forbedring og udvikling af vedkommendes sociale, mentale og sundhedsmæssige situation (sundhedsfremme).

Rummeligheden

"Et værested er rummeligt, men kan ikke rumme alt. Derfor er det essentielt, at værestedet selv har indflydelse på brugergruppens sammensætning samt værestedets aktiviteter."

Halleluja – værestedet skal rumme alle!!! Ja tak – men der er grænser for hvilken adfærd, der kan tolereres. I et TV-program hørte jeg en præst sige følgende om sin kirke: *"I min kirke er der højt til loftet"*. Det hun mente var, at der på samme tid var stor rummelighed, men også, at der faktisk var et loft. Det er også sådan begrebet rummelighed tænkes her. Der skal udvises stor tolerance og respekt for forskellige menneskers forskellige og unikke liv, men en hvilken som helst adfærd skal ikke accepteres.

Adfærd, der truer fællesskabet og omsorgen for hinanden, bør til enhver tid afvises. Vold, trusler om vold og tyveri skal for eksempel ikke tolereres. Denne adfærd skal afvises. Balancekunsten består selvfølgelig i på én gang at stille sig imødekommende overfor ethvert menneske, der i en periode har brug for værestedets støtte, men samtidig afvise uønsket adfærd fra de samme mennesker, uden at de føler sig forkastede.

På Varmestuen i Næstved har man gjort op med begrebet karantæne. Man har tidligere givet brugere karantæne ved eksempelvis voldelig adfærd, men man blev opmærksom på, at karantænen oplevedes af brugerne som en straf. Varmestuens daværende leder sagde:



"Da jeg blev ansat som leder, opfattede jeg med det samme karantænen som en tidsubestemt straf. Og jeg ønskede med det samme at markere tillid til brugerne, og for mig var det vigtigt at ophæve karantænen i den sammenhæng. Ophævelse af karantænen er både fagligt og etisk baseret. Vi er nu blevet skrappere til at bortvise folk i situationen og sige, du kan komme igen i morgen, når du er "dampet af"."

Endnu en vinkel på rummelighedsbegrebet er spørgsmålet om, hvem der kan benytte værestedet. Værestedet er karakteriseret ved ikke at ligge under for stramme visitationskrav. Man kan næsten sige, at målgruppen definerer sig selv, når de træder ind over dørtærsklen:

De der af lyst og behov benytter værestedet, det er værestedets brugere!!!

Dette faktum giver mindst to udfordringer:

- Hvad med de brugere, som ikke passer ind i "familien"?
- Hvad med de brugere, som "systemet" gerne vil placere i værestedet?

Er der da brugere, der ikke passer ind i "familien"? Ja,

det er der vel. Eksempelvis kunne man forestille sig at et værested kunne være attraktivt for en gruppe af helt unge mennesker: 15 – 20 årige. Men de hører vel ikke til eksempelvis på et værested for aktive og voksne misbrugere?? I en sådan situation er det værestedets ret og pligt at hjælpe disse unge til andre tilbud, der matcher deres situation og aldersgruppe.

I LVS' erfaringsbase findes der f.eks. historien om et værested, hvor kommunens arbejdsmarkeds-afdeling fik den glimrende idé at oprette 17 aktiveringspladser i værestedets regi. Værestedet kom lidt til kort på den opgave kommunen på denne måde stillede, dels fordi der ikke var arbejde nok til 17 personer og dels fordi de personer, der var i aktivering kom på værestedet med et andet motiv end de øvrige brugere. De kom der ikke frivilligt og var! Resultatet efter et halvt års tid blev, at de oprindelige brugere af værestedet stille og roligt fortrak.

Det har derfor været vigtigt for værestederne at formulere i værestedstanken:

"at værestedet selv har indflydelse på brugergruppens sammensætning samt værestedets aktiviteter."



Hvad betyder værestedstanken i hvert tilfælde ikke?

Ovenfor har jeg prøvet at klæde værestedstanken på med eksempler og forklaringer. En sidste bestræbelse på at indramme det fælles værdigrundlag er at fremhæve nogle af de værdier, der i hvert tilfælde ikke falder indenfor værestedstankens værdimæssige forståelse.

På et møde i den arbejdsgruppe, der har indgået i arbejdet med værestedstanken, drøftede man overskriften ”Hvad skal værestedet ikke være?”.

I den forbindelse satte man følgende overskrifter på:

- Værestedet er ikke et salgssted eller en hælercentral
- Værestedet er ikke et bolværk mod landets love og regler
- Værestedet er ikke et sted, der accepterer enhver adfærd, eksempelvis er vold uacceptabelt
- Værestedet er ikke et serviceorgan, hvor man passivt kan blive serviceret
- Værestedet er ikke et billigt spisested, en billig internet-cafe, et billigt vaskeri
- Værestedet er ikke et kontrolsted, forestår eksempelvis ikke medicinadministration
- Værestedet er ikke et sted, hvor man registreres i et åbent journalsystem

- Værestedet er ikke et sted, der alene fungerer på medarbejdernes betingelser

Det ser - indrømmet - noget kategorisk ud at nedfælde disse statements. Selvfølgelig er der variationer i praksis. Lad os tage det statement der hedder:

Værestedet er ikke et kontrolsted, forestår eksempelvis ikke medicinadministration

Det kan jo diskuteres, ikke mindst når enkelte af LVS' egne væresteder faktisk forestår metadonudlevering. Men det der her skal slås til lyd for er, at det som udgangspunkt ikke er værestedet, der har myndighedsopgaven at administrere menneskers medicin og udføre evt. urinkontrol. Medicinadministration og kontrol i relation til misbrugere er ofte kilden til konflikt. Netop det at påtage sig en sådan myndighedsopgave, ville være ensbetydende med at indbygge kontrol og konflikt på et sted, hvor kontakt og tillid er i højsædet. DET BETYDER IKKE, at væresteder ikke kan påtage sig denne opgave, f.eks. hvis en misbruger kommer og beder værestedet om hjælp til eksempelvis at styre en lægeordineret behandling.



DEN VILKÅRLIGE MANGFOLDIGHED

I foregående kapitel beskrev jeg familielighederne med udgangspunkt i værestedstanken.

Lige på den anden side af familielighederne finder vi mangfoldigheden. I dette kapitel prøver jeg at besvare spørgsmålene:

- Hvori består forskellighederne mellem værestederne?
- Kan man tale om forskellige typer af væresteder eller er mangfoldigheden total?
- Hvad er det, der betinger værestedernes forskellighed?

I første omgang prøver jeg på systematisk vis, at beskrive væsentlige variationer i værestedernes brugergrupper og i værestedernes funktioner. Her læner jeg mig op ad CfR. Jeg er opmærksom på, at forhold som værestedernes organisatoriske ophæng, økonomi, åbningstid, faciliteter, grad af brugerdemokrati med videre også er med til at betinge værestedernes mangfoldighed. Men jeg har her alene fokuseret på, hvem brugerne er, og hvilke funktioner værestedernes har.

I næste omgang forsøger jeg at komme et spadestik dybere ned for at kigge på baggrunden for mangfoldigheden blandt værestederne. Jeg mener i den forbindelse, at der er lang række forskellige lokale og tilfældige vilkår, der afgør, hvordan de konkrete væresteder fungerer, og hvad de tilbyder.

Det er ønsket i kapitlet at beskrive denne bredde og mangfoldighed – altså værestedsfamiliens bredde og mangfoldighed!

Jeg har kaldt kapitlet for den vilkårlige mangfoldighed, da jeg som sagt er af den opfattelse, at det er en række tilfældige omstændigheder og vilkår, som betinger værestedsfamiliens mangfoldighed.

Værestedsområdet er ikke organisatorisk og fagligt/indholdsmæssigt reguleret af retningslinjer fra Socialministeriet.

I Socialministeriets vejledning nr. 45 fra 1998 (Den sociale indsats for de mest udsatte voksne, sindslidende, stof- og alkoholmisbrugere, hjemløse m.fl.) er der begrænset hjælp at hente, hvis man vil søge inspiration til, hvordan man opbygger og driver et værested. Af vejledningen fremgår det primært, i hvilket lovgivningsmæssigt regi væresteder kan oprettes og drives:

Aktivitets- og samværstilbud

Efter SEL § 88, stk. 1, sørger amtskommunen for aktivitets- og samværstilbud til vejledningens målgrupper med henblik på opretholdelse eller forbedring af personlige færdigheder eller af livsvilkårene.



.... Bestemmelsen om samværs- og aktivitetstilbud omfatter også tilbud til forskellige grupper af personer med særlige sociale vanskeligheder, herunder misbrugere, sindslidende og personer med problemer med at opholde sig i eget hjem. Dagforanstaltningstilbud såsom væresteder for disse grupper er hidtil oprettet og drevet som kommunale tilbud efter bistandsloven § 68 b, stk. 4, amtskommunale tilbud efter bistandslovens § 91 og i en vis udstrækning som dagtilbud til personer med ophold på institutioner efter lovens § 105.

På Socialministeriets hjemmeside www.social.dk beskrives værestedet således:

Hvad karakteriserer et værested?

Der eksisterer også landet over – men ikke alle steder - en række væresteder for stofmisbrugere, som enten er etableret af private organisationer, af kommuner eller af amter. Værestederne har en omsorgsmæssig funktion, hvor der tilbydes kaffe, mad, vask, rådgivning mv. Et værested kan også tilbyde aktiviteter såsom udflugter, sport og for eksempel højskoleagtige tilbud om foredrag mv.

Hjælp til både aktive og stoffri misbrugere

Nogle af værestederne er for aktive misbrugere, mens andre væresteder er et tilbud til stoffri misbrugere. At komme på et værested kan støtte misbrugere, der ønsker at komme ud af misbruget. Værestedet kan også give støtte og hjælp til den gruppe af misbrugere, der ikke kan magte at arbejde for at komme ud af misbruget, og som varigt har brug for en mere omsorgsmæssig hjælp.

Forskellige tilbud

Tilbudet/indholdet i de forskellige væresteder spænder vidt. Dette gælder med hensyn til åbningstiden (nogle er udelukkende nattilbud, mens andre er dagtilbud) samt indholdet i de konkrete tilbud. Det kan dreje sig om natlogi, tilbud om kaffe, mad, socialt samvær, rådgivning mv. Et værested kan ligeledes indeholde tilbud om aktiviteter som film, foredrag, udflugter, sportsaktiviteter og lignende.

Det er min påstand, at den manglende vejledningsmæssige præcisering af, hvad et værested er, er en af de medvirkende faktorer til den mangfoldighed, vi ser. Man kunne få den tanke at værestedsområdet stadig lever i den offentlige bevidsthed som en art socialt eksperiment.



Variationen i brugergruppen

Center for Rusmiddelforskning (CfR) gennemførte en landsdækkende undersøgelse⁵ af 64 væresteder for stofmisbrugere og tidligere stofmisbrugere i løbet af 2001. I undersøgelsen deler man værestederne op i fire typer. Opdelingen tager udgangspunkt i, hvem der er brugere af stederne. Der arbejdes i undersøgelsen med følgende typificering:

- *Væresteder for tidligere stofmisbrugere*, hvor hovedvægten af brugerne, omkring 95%, er stoffri. 14 væresteder af denne type er omfattet af undersøgelsen
- *Væresteder primært for metadonbrugere*, hvor hovedvægten af brugerne, omkring 85%, er i substitutionsbehandling. 21 væresteder af denne type er omfattet af undersøgelsen
- *Væresteder for en blandet brugergruppe*, hvor den største brugergruppe, omkring 40%, er alkoholmisbrugere. 20 væresteder af denne type er omfattet af undersøgelsen
- *Væresteder for aktive stofmisbrugere*, hvor hovedvægten af brugerne, omkring 80%, er aktive stofmisbrugere. 9 væresteder af denne type er omfattet af undersøgelsen

Man kan ikke umiddelbart lægge CfRs undersøgelse ned over LVS' væresteder og konkludere, at undersøgelsen dækker LVS' brugersammensætning.

41 af LVS' væresteder (55% af LVS' medlemmer) har indberettet en række centrale oplysninger til

sekretariatet. På baggrund af disse indberetninger har jeg prøvet at inddele LVS' væresteder i samme fire typer som, CfR gør. Typificeringen kan dog ikke fuldstændigt favne LVS' væresteder, der skal tilføjes visse nuancer.

LVS-væresteder for tidligere stofmisbrugere: Her er seks ud af 16 væresteder både et tilbud til tidligere stofmisbrugere og tidligere alkoholmisbrugere, hvor det altovervejende var de tidligere stofmisbrugere, der tegnede billedet i CfRs undersøgelse.

LVS-væresteder primært for metadonbrugere: Denne gruppe af væresteder udgøres alene af fem steder, hvor værestedsfunktionen tager udgangspunkt i arbejdet med mennesker i substitutionsbehandling. I CfRs undersøgelse er der 21 "metadonværesteder" med. Netop "metadonværestederne" er ofte en del af et misbrugscenters almindelige tilbud, således er der ikke primært fokus på værestedsdelen. Noget kunne tyde, på at disse væresteder ikke i så høj grad identificerer sig med det, LVS står for.

LVS-væresteder for en blandet brugergruppe: Fem LVS- væresteder er placeret i denne kategori.

LVS-væresteder for aktive stofmisbrugere: Ni LVS-væresteder placeres i denne kategori. To af disse steder er indrettet primært til kvindelige misbrugere, hvor prostitution også er inde i billedet.

Sammenlignet med CfRs undersøgelse udgør cleanværestederne øjensynligt en større andel i LVS-regi og metadonværestederne en mindre andel i LVS-regi.

⁵ VÆRESTEDER – for stofmisbrugere og tidligere stofmisbrugere, Center for Rusmiddelforskning, 2002

De resterende seks væresteder, der er oplysninger på i LVS-regi, falder udenfor CfRs typificering på følgende måde:

Et værested er et krisecenter for mænd

Et værested angiver at være for alle byens borgere

Et værested angiver at være et tilbud til hjemløse

Et værested angiver at være et tilbud til alle med behov for kontakt

Et værested angiver at være for socialt udsatte grupper

Et værested angiver at være for sindslidende

15% af de 41 LVS-væresteder har altså ikke primært fokus på misbrugere, eller tidligere misbrugere!

Endelig er der nogle mere sekundære brugergrupper, der ofte nævnes i forbindelse med ovenstående LVS-væresteder. Det drejer sig primært om psykisk syge og pårørende, det samme gjorde sig gældende i CfRs undersøgelse i 2002.

Man kan roligt sige, at LVS' brugergruppe er bred og mangfoldig. Da LVS i sin tid startede ud, var foreningen formuleret som et tilbud til væresteder for stofafhængige og tidligere stofafhængige. I praksis viser det sig dog at være for smal en målgruppeformulering. I dag hedder foreningen af samme grund alene "Landsforeningen af Væresteder".

På LVS' hjemmeside www.vaeresteder.dk er målgruppen da også formuleret således:

"Et værested er for mennesker, der er eller har været afhængige af stoffer eller alkohol. Eller på anden vis er socialt udsatte."

Variationen i værestedernes funktioner

I LVS er der ikke aktuelt et systematisk overblik over de funktioner, som medlemsværestederne favner, så her hælder jeg mig igen op ad CfRs undersøgelse. Ifølge CfRs undersøgelse kan værestedernes funktioner deles i to hovedområder. Nemlig værestedernes direkte funktioner og værestedernes specielle funktioner.

De direkte funktioner omfatter:

- basale behov for et sted at være
- basale fysiske behov for bad, mad, varme
- basale samværsbehov, behov for nogen at være sammen med, tale med og så videre
- behov for hjælp, råd og vejledning, forståelse, hjælp med videre
- aktivitetsbehov, noget fornuftigt og hyggeligt at give sig til
- udviklingsbehov, at komme videre i sit liv, få sat gang i en personlig udvikling

De undersøgte væresteder lægger mest vægt på det basale samværsbehov, både når de udtaler sig om, hvordan praksis var i 2001; men også når de kigger fremad og udtrykker, hvordan udviklingen bør være i fremtiden.

Der synes i øvrigt ikke at være forskel på den store vægt lagt på det basale samværsbehov, når man sammenligner på tværs af de tidligere nævnte fire typer væresteder – her kan vi altså tale om en familielighed

på tværs af de undersøgte væresteder. Denne familielighed matcher i øvrigt værestedstanken, hvor det understreges, at værestedernes kerneydelse er at tilbyde socialt samvær.

Det er dog interessant at bemærke, at udviklingsbehovet (at komme videre i sit liv, at få sat gang i en personlig udvikling – værestedet som væksthus) er det behov, de undersøgte væresteder oplever, der skal sættes mest turbo på, når man udtaler sig om, hvordan værestedets funktion ideelt set bør være fremover. Altså ønsker værestederne anno 2001 sig, at der i fremtiden skal være mere fokus på værestedernes muligheder for at skabe udvikling og forandring for den enkelte bruger. Lige i hælene på denne ønskede udvikling ønsker værestederne i højere grad, at kunne tilfredsstille brugernes individuelle behov for hjælp.

Noget kunne tyde på, at værestederne står i et vadedsted mellem det at være blevet rigtigt gode til at tilfredsstille en række meget basale behov, og det at ønske sig at blive endnu bedre til at yde direkte og individuel hjælp, samt at kunne støtte den enkelte i at komme videre i sit liv – at få sat en personlig udvikling i gang!

Værestederne står i vadedstedet mellem ”*blivestedet og vækststedet*”!

Med værestedstanken ønsker LVS i høj grad at understøtte den udvikling, der er i gang, og som i de kommende år vil blive yderligere styrket, der handler om værestedet som vækststed. I kølvandet på denne udtalelse skal det dog igen pointeres, at værestedet først og sidst er et fristed.

De specielle funktioner der omfattes i CfR-undersøgelsen er eksempelvis det at udføre opsøgende arbejde, at have tilknyttet metadonudlevering, eller at være en del af et efterbehandlingstilbud.

I LVS-regi er der kendskab til yderligere specielle funktioner så som:

- at være aktiverings- og jobtræningssted for brugere
- at være forbehandlings- og efterbehandlingssted
- at være rammen om herbergsfunktion
- at yde skadesreducerende hjælp ved sygeplejefagligt personale – eksempelvis i form af tandprojekt, en mobil skadestue, massage, NADA-akupunktur, sårpleje mv.
- at være rammen om diverse undervisning, foredrag, studiekredse mv.

I øvrigt funktioner der i høj grad hænger sammen med værestedets egenskab af vækststed og som brobygger til samfundets øvrige hjælpetilbud.

Der er formodentlig ikke et værested, der ikke kan finde sig selv delvist favnet i ovenstående beskrivelse af brugergrupper og funktioner. Imidlertid vil vægtningen være meget forskellig. Altså vægtningen af målgruppens sammensætning og vægtningen af hvilke funktioner og opgaver det enkelte værested finder vigtigst. På det sæt er det min opfattelse, at mangfoldigheden er total. Det er også min opfattelse, at der skal være plads til mangfoldigheden. Jeg synes i øvrigt, at mangfoldigheden matcher opgaven

at tage imod:

”Et bånd af mennesker, ét mylder, en overvældende mangfoldighed!!! - og det er jo fra ende til anden mennesker, det hele drejer sig om.”

Tidligere konsulent i LVS Christina Büchmann Larsen, har skitseret værestedernes funktioner således:

A) VÆRESTEDET SOM SOCIALT RUM

- et ordentligt sted at være - ikke bare en ”bænk med tag”
- samvær
- samtale
- fællesskab
- indflydelse og ansvar
- familie-substitut
- netværk
- at blive set, hørt og anerkendt
- rummelighed – dog med visse grænser
- ikke ligegyldighed, men ligeværdighed
- brugeropgaver
- samarbejde, der giver synergieffekt
- spejlbillede – sådan virker du på dine omgivelser

B) VÆRESTEDET DER DÆKKER BASALE BEHOV

- mad og ernæring
- sundhed
- medicin
- tandpleje
- hårpleje
- tøjvask
- bad
- søvn
- ly og læ
- rekreation

C) VÆRESTEDET SOM KONTAKTSTED OG BROBYGGER

- ”lav dørtærskel”
- alle – der har brug for det – er velkomne
- skaber kontakt tiligestillede
- skaber kontakt til andre, der kan vise vej
- kontakt til undervisning, sport og beskæftigelse
- formidler viden om og forståelse af omverdenen
- formidler kontakt mellem brugerne og eksempelvis forvaltning, sundhedsvæsen, behandling, politi
- agerer bisidder
- brobygger mellem omkringliggende samfund og brugerne
- formidler viden om og forståelse af brugergruppen til omverdenen

D) VÆRESTEDET SOM VÆKSTHUS

- udgangspunkt i den enkelte
- mulighed for forandring og vækst
- individuelle behov tilgodeses
- tilbud, rådgivning og muligheder
- mulighed for jobtræning og aktivering på værestedet
- mulighed for uddannelse og tilknytning til arbejdsmarkedet
- udvide verden
- ferie og rekreation
- praktiske brugeropgaver på værestedet
- indflydelse og ansvar igennem brugerdemokrati
- den enkeltes eksperimentarium
- frivillige – løser både praktiske opgaver, men er også uundværlige for stedet, i det de tilfører kompetencer, som formelt ansatte ikke har

Hvad er det, der betinger værestedernes forskellighed?

Jeg vil gerne et spadestik dybere i forståelsen af værestedernes mangfoldighed. Derfor vil jeg interessere mig for de lokale vilkår og omstændigheder, de enkelte væresteder er opstået på baggrund af.

Jeg tror, at følgende vilkår og omstændigheder har stor betydning for værestedernes mangfoldighed:

- Hvilken type bysamfund befinder vi os i (storby, provinsby, mindre by i landdistrikt)?
- Hvad er det for et problem, værestedet har sat sig for at løse?
- Hvilken målgruppe er værestedet formuleret for – er det eksempelvis for aktive misbrugere eller for clean/ædru misbrugere?
- Hvad var motivet til at værestedet blev åbnet (Gaden skal ryddes for stofmisbrugere / Social indignation - befolkningsgruppe der har behov for hjælp / Humanitær indsats - det er synd for misbrugere / Frivillig brugergruppe etc.)?
- Er det privat drevet eller drevet med offentligt tilskud?
- Er der driftsoverenskomst med en offentlig organisation eller er det alene fonds- og puljefinansieret?
- Er det drevet i amtsligt eller kommunalt regi?

- Hvis det er drevet i offentligt regi, hvilken fagforvaltning refererer værestedet da til?
- Hvis det er drevet i offentligt regi, hvor tæt er det da på den øvrige offentlige driftsopgave?
- Er det drevet af en af de store landsdækkende kristelige organisationer eller frivillige organisationer?
- Er værestedet ledet af uddannede fagpersoner, uddannede X-ere eller brugere?
- Er der både socialt personale og andre faggrupper?
- Manglende organisatoriske og faglige retningslinjer og guidelines i forhold til opstart og drift af værested!

Hvad mener jeg, når jeg siger, at det er de ovenfor nævnte omstændigheder, der betinger værestedernes forskellighed?

Eksempelvis har motivet, der ligger bag starten af et værested, en klar betydning for stedets vilkår og identitet og ikke mindst for det ambitionsniveau, der er lagt som udgangspunkt.

Hvis motivet har været af fjerne byens misbrugere fra gadebilledet, så er ambitionsniveauet ligesom lagt. Det politiske udvalg, der har bedt om denne opgaves løsning, er sikkert ikke tilbøjelig til at investere de store ressourcer i værestedet og måske langt mindre interesserede i at hjælpe den enkelte bruger i sit ønske om udvikling.

Hvis man derimod som en gruppe tidligere misbru-

gere har sat sig for at starte en forening, hvis fornemste opgave det er at hjælpe sine medlemmer videre i livet, så er ambitionsniveauet og kampgejsten indstillet på ”fuld kraft frem”.

Hvis vi kigger på, hvilken opgave værestedet er sat til at løse (eller har sat sig selv til at løse), så er der pokker til forskel på om opgaven koncentrerer sig om en gruppe af aktive misbrugere, eller om en gruppe af clean/ædru misbrugere. Der er også forskel på, om man på stedet for aktive misbrugere har valgt, at man må drikke på stedet, eller om der håndhæves et alkoholforbud. Den aktive misbruger/den påvirkede misbruger er et helt andet sted i sit liv, end den misbruger der allerede har sluppet misbruget. De har simpelthen behov for vidt forskellige tilbud. Vi kalder begge steder for væresteder, men mon ikke værestedet for aktive misbrugere meget ofte besøges af den enkelte for at få varmen, en kop kaffe, et måltid mad og socialt samvær? Hvor værestedet for tidligere misbrugere måske i højere grad er en arbejdsplads for den enkelte; eller er stedet hvor man er engageret

i det brugerdemokratiske arbejde. De mere basale behov for et sted at være og bo, mad med videre, er givet allerede opfyldt hos gruppen af tidligere misbrugere.

Et andet sæt vilkår som har betydning for værestedets kultur er det organisatoriske ophæng på en offentlig forvaltning eller institution. Der er to aspekter, der er værd at fremhæve her.

Det ene aspekt handler om nærhed/afstand – ikke mindst har den fysiske placering stor betydning – mellem moderorganisationen og værestedet. Jeg har tidligere fremhævet værestedets position som værende ”udenpå” samfundet, eller som en udpostning på hjælpesystemet. Dette har jeg peget på som en fordel for værestedets autonomi og nærhed til brugernes miljø. Imidlertid er der meget forskel på graden af denne autonomi på de enkelte steder. Værestedet kan i det daglige være under tæt styring og supervision fra sin moderorganisation, og det giver ét sæt arbejdsbetingelser. Hvor arbejdsbetingelserne



er væsentligt anderledes på det værested, der fysisk er placeret ude i byen og primært har kontakten til sin moderorganisation – eksempelvis socialforvaltningen – så at sige fra sag til sag.

Det andet aspekt handler om afsmitningen fra den faglige og ledelsesmæssige kultur, man er hængt op på. Selvfølgelig er der en pointe i, at de to systemer – værestedet på den ene side og eksempelvis den sociale forvaltning på den anden side – skal lære noget af hinanden. Men afsmitningen går oftest kun den ene vej. Det er værestedet, der skal lære at tilpasse sig forvaltningens kultur. Det er vel rimeligt nok og så at sige prisen for, at storebror tager sig af en.

Pointen er, at der er meget stor forskel på, om man er knyttet op på et behandlingscenter for misbrugere, eller man er knyttet op på en socialforvaltning eller for den sags skyld en arbejdsmarkedsforvaltning. Der er et godt ordspil, der hedder: *"Hvis man kun har en hammer, så ser man søm overalt."* Et sådant tanke-sæt kan let snige sig ind over værestedet. Altså, det værested der er tæt bundet op på et misbrugscenter, vil have en tendens til at ville behandle værestedets brugere og så videre.

Jeg konstaterer, at manglende vejledende retningslinjer fra socialministeriet også er et vilkår, der er medvirkende til at skabe stor spredning i organisering og opgaveløsning på værestederne. Hermed mener jeg, at manglende værdimæssige, faglige og organisatoriske håndtag er god gødning for at lade *"tusinde blomster blomstre"*. Jeg mener dog, at tiden er ved at være inde til at erklære det sociale eksperiment afsluttet og begynde at kere sig om at opsamle best practice og formulere erfaringerne i nogle vejledende retningslinjer.

Det er tydeligt for LVS, at næsten ingen væresteder kan siges at være ens på de ovenfor opridsede vilkår og omstændigheder – mangfoldigheden synes at være total.

Det interessante synes imidlertid at være at værestederne opstår, lever, overlever, trives og udvikles. De fleste af de omhandlede væresteder er opstået fra i midten af 90'erne og frem, og er altså for manges vedkommende mellem fem og ti år gamle. Man kan som sagt ikke længere tale om, at værestederne bare er et socialt eksperiment. Værestederne er kommet for at blive!

På trods af de mange forskelligartede vilkår og omstændigheder som værestederne er opstået på baggrund af, så må man sige om dem alle:

"De synes at have evnen til at gøre det, der er nødvendigt og i øvrigt tilpasse sig de givne vilkår"

En ikke uvæsentlig kvalitet ved værestederne i Danmark!

Når værestederne således må beskrives som mangfoldige, som opstået på baggrund af vidt forskellige motiver, med forskellig organisatorisk tilknytning – og – endelig som små knopskydninger der har evnen til at *"gøre det, der er nødvendigt"*, så er der jo dybest set ikke så meget at betænke sig på, hvis man går rundt med drømmen om etablering af et værested: *Det er ikke nemt at begå fejl – der er frit valg på alle hylder – bare gå i gang.*

MELLEM BLIVESTEDET OG VÆKSTSTEDET

I dette afsluttende kapitel vil jeg beskæftige mig med den fremtidige udvikling af værestedernes arbejde. Jeg tager her udgangspunkt i, hvad de enkelte væresteder selv vurderer vil tegne udviklingen på værestederne i de kommende år. Ligeledes har jeg spurgt et par værestedsledernes ledere, hvor de ser værestederne placeret i fremtidens sociale arbejde. Endelig skeler jeg til lovgivningen omkring værestederne, som også flytter på sig i disse år, måske netop inspireret af hvad der foregår på landets væresteder.

De store spørgsmål er:

- Hvad er det for nye udviklingstræk, der kan spores?
- Hvad peger værestedslederne selv på?
- I hvilken retning peger lovgivningen og den nye kommunalreform?

I LVS' arbejde som sparringspartner for værestederne arbejdes der med en række store udviklingstemaer. Undertitlen på herværende publikation anslår, at udviklingen befinder sig et sted i spændet mellem omsorgs- og lavtærskeltilbudet på den ene side og aktivitets- og samværstilbudet på den anden side. Jeg har her kaldt det i spændet *"mellem blivestedet og vækststedet"*.

LVS' udviklingstemaer peger i retningen af at styrke værestedernes rolle som væksthuse – uden dog nogensinde at glemme at værestedet først og sidst er et socialt fristed.

Den udvikling som LVS har valgt at prioritere og understøtte igennem sin udviklingsplan for årene 2003 – 2005, handler blandt andet om:

- udvikling af kvalitetsstandarder for værestederne – værestedstanken
- udvikling af brugerinddragelsen på værestederne
- brobygning mellem værestederne på den ene side og uddannelses- og arbejdsmarkedet på den anden side
- støtte til værestedernes udvikling af kvalitet i arbejdet igennem uddannelse af værestedslederne.



I udviklingsplanen kan man læse følgende:

Kvalitet og kvalitetsudvikling

Baggrund og problemstilling

Værestederne i Danmark fremviser en stor mangfoldighed af metoder, bemanning/personale-sammensætning, målgrupper og tilbudsstruktur. Dette er en styrke, men det indebærer samtidig et behov for en større bevidsthed omkring metoder, funktioner og målgrupper for at højne kvaliteten og bidrage til en større afklaring omkring det enkelte væresteds opgaver og mål. Der etableres flere og flere væresteder i disse år – den kvantitative vækst skal ledsages af en kvalitativ.

Formål

- *At give støtte og rådgivning omkring metoder vedr. brugerinddragelse, brugerindflydelse og brugerorganisering og at øge bevidstheden omkring det frivillige arbejde og dets betydning.*
- *At give støtte og rådgivning til en kvalitetsudviklingsproces, der skaber en større bevidsthed om værestedernes særlige værdier og organisering. Landsforeningen skal understøtte en proces, der på sigt skal resultere i en deklaration for væresteder. En deklaration, som definatorisk afgrænser værestederne som et frirum, der indeholder muligheder for omsorg, fællesskab, forbedring af sociale kompetencer og øget livskvalitet.*
- *At støtte kvalificeringen af værestedslederne.*

Hvad siger værestedslederne om udviklingen på værestederne?

For at skabe et aktuelt grundlag for at udtale sig om værestedsledernes syn på udviklingen af deres væresteder har jeg udsendt et lille spørgeskema til alle LVS' væresteder. Jeg har i løbet af marts 2005 fået svar fra cirka en tredjedel af de væresteder, der er tilknyttet LVS. Det er selvfølgelig ærgerligt ikke at have udsagn fra alle væresteder, men de skemaer der er besvaret giver dog et godt fingerpeg om den aktuelle udviklingsstatus på værestederne.

Jeg spurgte for eksempel:

Kan du som leder af jeres værested pege på de udfordringer og problemstillinger, der fylder meget i jeres aktuelle hverdag?

De svar, der er givet tilbage, peger alle på interne udfordringer og problemstillinger. Det er altså forhold "inden døre", der så at sige udgør den store udfordring i dagligdagen.

Knap halvdelen af værestedslederne fremhæver økonomi som en stor udfordring i det daglige. Man finder det svært at få pengene til at slå til, nogle af udtalelserne lyder:

- *"Økonomien er begrænset i relation til aktiviteter"*
- *"Vil kommunen stadig drive stedet?"*
- *"Evig pengenød"*

En af de faktorer der øjensynligt er med til at gøre

økonomien usikker, er afhængigheden af fonds- og puljemidler, eller sagt på en anden måde, manglen på en fast årlig driftsbevilling. F.eks. siger en af værestedslederne således: *".....vi var nødt til at skære i åbningstiden på grund af vores økonomi. Fire måneder senere kunne vi dog igen åbne på fuld tid, da der igen blev økonomi til det."* Cirka halvdelen af det pågældende væresteds økonomi hidrører således fra private fonde.

Mellem en femtedel og en fjerdedel af værestedslederne bokser øjensynligt med følgerne af manglende personale. Der efterlyses f.eks. på et værested en fast daglig leder, da vedkommende der er leder faktisk også har et andet job. Der henvises således i flere sammenhænge til, at der er flere opgaver, end der er kræfter til at løse.

Endvidere er der mellem en femtedel og en fjerdedel af værestedslederne, der peger på den store udfordring det er, at få brugerne engageret og få dem til at tage ansvar og ejerskab. Udtalelserne lyder blandt andet således:

- *"At få brugerne til at tage ansvar både overfor værestedet og nye aktiviteter"*
- *"At brede aktiviteter og engagement ud, så det ikke er ildsjæle der gør alt"*
- *"At få brugerne til at tage ejerskab i værestedet"*
- *"Brugerindflydelse er vanskeligt på grund af brugernes manglende stabilitet"*

Endelig er der en række udfordringer som primært knytter sig til særlige problemstillinger i relation til værestedets brugergruppe, eksempelvis:

- *Psykisk ustabile brugere*
- *Humørsyge blandt brugerne pga. stoffer*
- *Stor spredning i alderssammensætningen giver stor spredning i behov*
- *Tilpasning til de nye unge misbruges behov*
- *Vi ser flere med dobbelt diagnose*

I næste omgang spurgte jeg således:

Hvilke udviklingstiltag har I sat i gang i løbet af 2004?

Hvor det første spørgsmål til værestedslederne afstedkom besvarelser, der omhandlede de "indendørs" udfordringer, så sker der nærmest det modsatte i besvarelserne på spørgsmålet om udviklingstiltag.

Her finder jeg en utrolig stor grad af udadvendt omkring samarbejdet med øvrige aktører i det sociale hjælpelandskab. Der er samtidigt gang i en lang række udviklingstiltag rettet indad i huset, som blandt andet handler om udvidelse af åbningstid, større opmærksomhed på det brugerdemokratiske arbejde med videre.



I halvdelen af besvarelsene handler udviklingstiltagene om det eksterne samarbejde med kommunen, boligforeninger, kirken, Sund By-projekt, politiet og andre. Det handler i vid udstrækning om, at man indgår i mere formelle samarbejdsfora eller er med til at få sådanne fora etableret. Her nævnes eksempelvis Misbrugsråd, Rusmiddelsråd, et samarbejdsorgan, deltagelse i det Sociale Råd, årlige temadage med fokus på samarbejde og deltagelse i samarbejdsprojekter. Andre nævner indgåelse af skriftlig samarbejdsaftale med kommunen.

I en tredjedel af besvarelsene vedrører udviklingstiltagene temaet brugerdemokrati. Det handler for eksempel om, at man i løbet af 2004 har gjort en indsats for at få brugerindflydelse sat på dagsordenen. Det være sig ved opbygningen af et brugerråd, ved at afholde jævnlige brugermøder, ved at få brugerrepræsentation i værestedets bestyrelse og lignende. I flere sammenhænge gøres det dog klart, at brugerdemokratiet er en stor mundfuld. En værestedsleder

udtaler for eksempel: ”Stedet er brugerstyret med brugermødet som øverste myndighed – det kniber dog med aktiv deltagelse”.

En anden værestedsleder fortsætter: ”Vi tog tilløb til etablering af et brugerråd, men det strandede på grund af tilbagefald og sygdom fra brugernes side”.

Jeg tror, man må sige, at der knokles med brugerdemokratiet, men det er bare ikke let!

Igen i en tredjedel af besvarelsene ses et aspekt, der handler om værestedet som arbejdsplads for brugerne. Der tales i den sammenhæng om, at værestederne danner ramme om aktivering, fleksjobs og andre arbejdslignende forhold for brugerne. Ligesom der tales om at indlemme brugere i arbejdet som frivillige på værestederne. Et enkelt værested nævner, at man indgår i et større kompetence-projekt, som har fokus på brugernes tilbagevenden til arbejdsmarkedet.

Endelig gøres der erfaringer med udvidede åbningstider. For eksempel så holdes der åbent aftener og



Næh nej! -for så er det jo ikke længere fremtid, vel, ser du. Ige nu har vi noget tid, der i går var fremtid, ikke sandt, nu er det stykke tid, som vi for et stykke tid siden, i datid for at være helt præcis, kaldte fremtid i mellemtiden gået hen og er blevet nutid! Er du med?

(En længere sætning, men tegneren mente ikke, den kunne være kortere)



weekender. Et centralt element i bestræbelserne på at udvide åbningstiden er at få brugerne på banen som frivillige vagter.

Faktisk må man tage hatten af for de mange og mangesidede udviklingstiltag værestederne går i gang med, taget i betragtning at flere steder er usikre på deres økonomi, samt synes at mangle personaleresourcer til at løfte de daglige opgaver – udviklingsparathed og modet synes at være til stede!!!

En gruppe på femten værestedsledere har i perioden 2002 – 2004 været på efteruddannelse i LVS-regi⁶. Kigger man ned i en af de mange diskussioner værestedslederne havde undervejs i uddannelsen, støder

man også her på en markering af centrale udviklingstræk.

Værestedslederne blev således i et gruppearbejde bedt om at indkredse, hvilke kerneydelser værestederne skal tilbyde i fremtiden.

Tendensen i deres besvarelser var tydelig. Jeg har tilladt mig at koge essensen ud af svarene og har konstrueret følgende sætning, der synes at kunne rumme enigheden: *”Vi bevæger os fra at være steder, der yder omsorg og accept, til nu også at være steder, der arbejder på resocialisering og genindtræden i samfundet”*.

En af grupperne stillede deres tilbagemelding således op:

FRA KUN AT VÆRE

Omsorg ○
Social accept ○
Skadeslindring ○
Optaget af brugertilfredshed ○

TIL OGSÅ AT BLIVE

Støtte til behandling og resocialisering
Recovery
Skadesreduktion og sundhedsfremme
Optaget af brugerinddragelse og brugeindflydelse

På baggrund af ovenstående kan man godt tillade sig at gentage, at værestederne befinder sig i et vadested ”mellem blivestedet og vækststedet”. Mange værestedsledere ser denne udvikling klart!

⁶ ”Lederudvikling på værestederne 2002 – 2004” beskrevet i *Mågerne over Storebælt 2004*

Hvad siger værestedsledernes ledere om udviklingen?

I forbindelse med afslutningen af lederuddannelsen for værestedslederne i 2004, havde jeg den glæde at interviewe tre forvaltningsledere, der havde det til fælles, at de var ledere for hver sin værestedsleder.

Jeg spurgte ved den lejlighed forvaltningslederne, hvordan de vurderede værestedernes placering i de fremtidige storkommuner. Der er naturligvis ingen repræsentativitet i de følgende udtalelser, men man kan roligt sige at værestedernes fremtid – set med disse kommunale chefers øjne – kan gå i vidt forskellig retning.

Hvilke fremtidsperspektiver vurderer du, der er forbundet med lederudviklingen på værestederne. Bl.a. set i lyset af kommunalreformen?

”Jeg kunne godt forestille mig, at værestederne kunne udvikle sig til at blive nogle større steder med langt flere brugere. Så det gør absolut lederuddannelsen relevant.”



Kunne du forestille dig, at kommunerne igennem den nye kommunalreform fik en større opgave på misbrugsområdet, og i givet fald, hvilken rolle ville værestederne få?

”Det ville da klart blive de medarbejdere, som jeg nu har, dels i værestedet og dels i forvaltningsregi, der blev draget ind i nyudviklingen på området. Ubetinget.”

Hvis vi nu tænker på den forestående kommunalreform og et øjeblik forestiller os, at kommunerne får en mere aktiv rolle i behandlingen af misbrug, hvor ser du så værestederne i det billede?

”Hovedopgaven i værestedet er jo at skabe nye sociale sammenhænge for brugerne. Det er dét, der er opgaven – nye vedvarende sociale sammenhænge. Jeg synes, når vi har fokus på fremtidsperspektiverne, så skal vi være på vagt overfor dele af udviklingen. Nemlig når værestedet begynder at få ambitioner om at ville lave behandling eller være aktiveringssteder osv. Jeg tror, at en god lederuddannelse måske kan gøre det lettere – at man som leder kan holde ud at blive ved med at fokusere på omsorgsopgaverne.”

Vil værestedet ikke være en vigtig aktør i løsningen af opgaven over for misbrugere i de nye storkommuner?

”Nej – for de skal lave omsorg – de skal ikke lave behandling – det skal vi have nogle andre til. Jeg ser dem ikke som misbrugsspecialister.”

På baggrund af sådanne udtalelser kan man kun sige, at der er behov for at værestederne bliver skarpe i formuleringen af, hvad der er deres særlige kvaliteter og kerneydelser. Behovet for at præcisere og formulere, hvad det enkelte værested står for, er ikke mindst aktualiseret af den forestående kommunalreform. Kommunalreformen indebærer, så vidt vi

aktuelt ved, at kommunerne får en overordentlig central rolle i relation til arbejdet med misbrugere. Derfor bliver en af den nye kommunes opgaver også at tænke sit/sine værested(-er) ind i den nye opgavestruktur, hvor blandt andet misbrugsbehandling kommer til at høre til.

Her er det vigtigt, at man som værested ikke lader sig slå omkuld i benovelse over, at kommunen vil have værestedet med til at formulere kommunens nye misbrugsindsats. Det er positivt og hensigtsmæssigt, hvis kommunen inviterer til et sådant samarbejde; men det er yderst vigtigt, at man, når man sidder ved forhandlingsbordet, ved, hvem man er, og hvad man kan og vil. Det ville være pokkers ærgerligt i et øjeblikks befippelse at sælge ud af værestedets særlige værdier og funktioner!

Jeg ved snart ikke, hvilken af forvaltningsledernes udtalelser man skal blive mest henrykt for eller det modsatte:

- *Jeg kunne forestille mig, at værestederne kunne udvikle sig til at blive nogle større steder med langt flere brugere.*
- *Det ville da klart blive de medarbejdere, som jeg nu har dels i værestedet og dels i forvaltningsregi, der blev draget ind i nyudviklingen på området.*
- *Jeg synes, når vi nu snakker fremtidsperspektiver - så skal vi være på vagt overfor dele af udviklingen. Nemlig når værestedet begynder at få ambitioner om at ville lave behandling eller være aktive ringssteder o.s.v.*

- *Nej – for de skal lave omsorg – de skal ikke lave behandling – det skal vi have nogle andre til. Jeg ser dem ikke som misbrugsspecialister.*

Men igen, jeg tror det er vigtigt at gøre sig klart, hvem man er, og hvad man kan og vil.

Hvad siger lovgivningen om værestederne?

Som en sidste bestræbelse på at udpege udviklingsretningen på værestedsområdet skal lovgivningen på området også lige kigges efter i sømmene.

Serviceoven omtaler ikke direkte begrebet væresteder, men i vejledningen⁷ til Serviceoven (Afsnit E. Stofmisbrugere, kap. 44) under hovedoverskriften *Omsorgs- og lavtærskeltilbud* beskrives blandt andet gadeplansarbejde, omsorgsarbejde og aktivitets- og samværstilbud.

Under overskriften *Aktivitets- og samværstilbud* findes vejledningens beskrivelse af væresteder i relation til stofmisbrugere.

Begrebet *Aktivitets- og samværstilbud* er i øvrigt yderligere behandlet i den gældende Servicelov § 88 og i vejledningens kap 12.

I lovforslag nr. L38 vedrørende ændringen af Serviceoven i forbindelse med kommunalreformen er *Aktivitets- og samværstilbud* behandlet i §104.

I springet mellem den gamle § 88 og den nye § 104 er der sket ikke uvæsentlige ændringer som i praksis kan vise sig at være til gunst for værestedsområdet.

Gældende lov:

§88. Amtskommunen sørger for aktivitets- og samværstilbud til personer med betydelig nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med særlige sociale problemer til opretholdelse eller forbedring af personlige færdigheder eller af livsvilkårene.

Stk. 2. Amtskommunen træffer efter indstilling fra kommunen afgørelse om aktivitets- og samværstilbud, jf. § 131 b. Amtskommunen giver dog tilbud til personer, der især har problemer med at opholde sig i egen bolig.

Stk. 3. Kommunen kan træffe afgørelse om aktivitets- og samværstilbud, når tilbudene især er beregnet for personer med bopæl i kommunen.

Lovforslag:

§ 104. Kommunalbestyrelsen skal tilbyde aktivitets- og samværstilbud til personer med betydelig nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med særlige sociale problemer til opretholdelse eller forbedring af personlige færdigheder eller af livsvilkårene.

Der er to ændringer der springer i øjnene.

Amtskommunen udskiftes med Kommunalbestyrelsen, som en del af strukturreformens nye arbejdsdeling mellem amt og kommuner (region og storkommuner).

En umiddelbar fordel ved denne opgavefordeling er, at myndighedsopgaven nu er placeret lokalt, hvilket alt andet lige er en fordel for værestedsopgavens løsning. Det nødvendige lokale samarbejde og koordinering omkring de enkelte brugere synes at stå styrket i denne del af lovforslaget.

Den anden – måske mest interessante – forandring af lovgivningen gør nu etableringen af væresteder til en SKAL-opgave. Det er ikke længere en opgave, man kan tage på sig, hvis det passer i den sociale opgaveløsning i øvrigt, og man synes, man har råd. Med den nye lovgivning skal man forholde sig til, hvorledes man vil løse opgaven at stille et aktivitets- og samværstilbud til rådighed for personer med betydelig

nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med særlige sociale problemer.

Af det nye lovforslag til revision af Serviceloven behandles også forsyningsforpligtelsen. Her fremgår følgende:

Regionernes pligt til at levere sociale tilbud til kommunerne omfatter dermed sikrede afdelinger for unge kriminelle og tilbud til børn og voksne med handicap, tilbud til sindslidende med omfattende behov for hjælp, pleje og omsorg eller behandling af længerevarende karakter, varetagelse af driften af tilbud inden for alkoholbehandling og stofmisbrugscentre, varetagelse af driften af forsorgshjem og kvindekrisecentre, tilbud om beskyttet beskæftigelse og

aktivitets- og samværstilbud samt de mest specialiserede lands- og landsdelsdækkende tilbud.

Med det nye lovforslag synes LVS' bestræbelser på at styrke værestedsområdet at få et skulderklap, der kan mærkes. Man kan sige, at det lovgivningsmæssige grundlag er i orden i forhold til at støtte en udvikling i retningen af højere grad af kvalitet i arbejdet med fokus på vækst og forandring.

Man kunne samtidigt håbe, at udmøntningen af den nye lov – hvis den vedtages – giver plads og behov for at skrive en vejledning for værestedsområdet, som i mere detaljeret og præcis grad favner værestedsområdet.

TID TIL EFTERTANKER

Pokker til opgave at gøre sig klog på, hvad sociale væresteder i Danmark er for en størrelse. På den ene side prøver jeg at udtrykke min glæde over værestedernes enorme mangfoldighed og rummelighed OG på den anden side taler jeg om, hvad der er de rigtige værdier på værestederne.

Er det ikke en selvmodsigelse, hvad er budskabet i det?

Det er ønsket, at sprede det budskab at værestedernes mangfoldighed og rummelighed er et særkende for området – der skal være plads til, at man efter ”de for hånden værende søms princip” kan starte et værested. Der findes ingen rigtige svar på, hvad der skal være til rådighed for at starte et godt værested. Vi så, at forskellighederne udspringer af det menneskelige engagement, forskelle i fysiske rammer, forskelle i økonomi, forskelle i organisatorisk ophæng osv.

Budskabet er altså, at hvis behovet for et værested i øvrigt er til stede, så bare gå i gang!

Jamen, hvordan kan jeg så på den anden side hævde, at der skal gælde særlige værdier. Er det ikke blot med den ”anden tunge” at forsøge at ensrette værestederne?



Først må jeg tage for gode varer, at værestederne jo selv har ønsket sig et værdigrundlag og har ydet en stor indsats for at få formuleret værestedstanken.

Dernæst vil jeg hævde, at man ikke skal læse værestedstanken som en manual til begrænsning. Værestedstanken er til inspiration og udfordring – men ikke til begrænsning.

I denne tid, hvor værestederne skal til at finde sine ben i en ny kommunal struktur, hvor arbejdet med misbrugere og socialt udsatte bliver en central primærkommunal opgave, tror jeg det er vigtigt, at alle væresteder får gjort sig klart, hvad de hver især står for og ønsker at kæmpe for. Her synes jeg, at værestedstanken er et godt oplæg for de enkelte væresteder at spejle sig i under arbejdet med at indtegne de adelsmærker, der skal være på våbenskjoldet.

Værestedstanken skal selvfølgelig heller ikke stå i vejen for værestedernes åbenhed og samarbejdsvilje i relation til den kommunale forvaltning, som måtte ønske at drøfte nye perspektiver i samarbejdet mellem værested og kommune/region.



Som jeg har skrevet andet sted i denne publikation, mener jeg, det er vigtigt, at gå åbent og fordomsfrit ind i samarbejdet med omverdenen, men jeg mener samtidigt, at det er vigtigt at kæmpe for sit væresteds værdimæssige særkende.

I publikationen prøver jeg endelig at formulere et budskab, der handler om at værestederne ikke længere med rimelighed kan betegnes som sociale eksperimenter – værestederne er kommet for at blive. Værestederne er blevet et nyt og vigtigt socialt tilbud i det offentlige og frivillige Danmark.

Dajegforomtrent 15 år siden var formidlingskonsulent under Socialministeriets SUM-program (350.000.000 til socialt forsøgs- og udviklingsarbejde) snakkede vi meget om, at de projekter, der opnåede støtte, skulle sikres forankring. Forankring var et mantra for os. Som besindige jyder udviklede vi dog en talemåde, som var lidt klog synes jeg. Vi sagde: *"Jamen, hvis alle vil forankres, så kommer vi jo ikke ud at sejle!!"*

Det jeg her prøver at sige er, at værestederne skal være glade for, at de nu er blevet en kommunal SKAL-opgave, men værestederne skal i samme åndedrag være opmærksomme på, at pionerånden og kampgejsten, som præger og har præget mange væresteder, kan gå hen at "lægge sig", når alt bliver sat i faste rammer. Mit sidste budskab skal derfor være, at værestederne skal blive ved med at udvikle sig og kvaliteten i arbejdet. Værestederne skal blive ved med at være MULIGHEDERNES VÆRESTEDER for brugerne, for de frivillige, for de ansatte og for det omkringliggende samfund.



Denne lille bog – er én publikation i en serie af tre, om sociale væresteder i Danmark. Trilogiens tre bidrag har titlerne:

- Brugernes Værested
- Mulighedernes Værested
- Samfundets Værested

Alle tre publikationer tager afsæt i den praksis og de erfaringer, der er gjort rundt på de sociale væresteder, der som medlemmer er knyttet til Landsforeningen af VæreSteder. Det vil sige omkring 80 sociale væresteder rundt i Danmark.



LANDSFORENINGEN AF VÆRESTEDER

Jyllandsgade 10, I - 7000 Fredericia
Tlf. 7592 4000 - Fax 7592 4009
E-mail: lvinfo@mail.dk - www.vaeresteder.dk
ISBN nr.: 87-989362-3-9

